

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR A HORTHY-KORSZAKBAN*

VÉRTESY MIKLÓS

I.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BUKÁSA UTÁN

A Tanácsköztársaság rövid hónapjai alatt a magyar könyvtárügy előtt sohasem sejtett ragyogó távlat, a szinte korlátlan fejlődésnek az ígérete tűnt fel. A jövő útját az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet alapítása, a szervezett könyvtárosképzés, a közművelődési és szakkönyvtárak gazdag hálózata, mintakönyvtárak felállítása, a középiskolákban s az egyetemeken könyvtárügyi előadások tartása, központosított könyvkötés és sok egyéb részben megvalósított, részben a megvalósítás útjára lépett terv jelezte.

A könyvtári megbízottak felszólítására az Egyetemi Könyvtár vezetősége is kidolgozott egy sok évre szóló reformtervezetet. Szó esett ebben új szakrendszerről, az olvasók használatára felállítandó leíró katalógusról, liberálisabb kölcsönzési rendről és minden fontosabb tudományszak részére szakreferensek kinevezéséről.¹

Mindeme szép terveket derékban törte ketté a proletárdiktatúra bukása. Az ellenforradalom évei következtek, amikor hosszú ideig nem volt mód a fejlesztésre, nem akadt pénz még a legszükségesebb beszerzésekre sem, és amikor nem kerülhetett sor semmiféle reformra.

Az Egyetemi Könyvtár, melyet a forradalmak idején semmiféle lényeges veszteség nem ért,² a Horthy-korszakban a monarchia idején kialakult keretek közt folytatta életét.

Az új korszak nagyon érzékeny létszámcsökkentéssel kezdődött. Az 1920.

* A tanulmány főbb forrásai: 1. A könyvtár irattára. Jelölése a jegyzetekben: EK. 2. Az évi jelentések. Jelölése: Jelentés ...-ról. Összegyűjtve a kéziratárban G 917 számon. Gyakran, így például a raktárátépítésről, az ajándékképp kapott könyvtárakról szóló fejezetben nem utalok minden egyes tételnél rájuk. 3. A könyvtárbizottság üléseiről készített jegyzőkönyvek. Jelölése: KB. ...-én. 4. Az 1933 óta az Egyetemi Könyvtárban dolgozó szerzőnek személyes tapasztalatai.

Hálás köszönetet mondok dr. Izsépy Edit kartársnőmnek, aki a könyvtárnak a húszas évekre vonatkozó irattári anyagát kicédulázta, és jegyzeteit átengedte nekem feldolgozásra.

¹ EK. 493/1919. Bővebben: Kóhalmi Béla: A magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp., 1959. 67—71. l.

² Az igazgatóság egyetlen kárt tudott csak felemlíteni: 1919 júniusában a könyvtár számlájára 114 fizikai és kémiai tankönyvet vásároltak a Marx—Engels Munkásegyletem részére. A 114 kötetből 81 elveszett, értékük 1349 korona volt. EK. 364/1920.

évi XI. tc. 3. §-a értelmében elbocsájtották mindazokat, akiket a Tanácsköztársaság, tehát egy törvénytelennek bélyegzett kormány alkalmazott. Ilyen sorsra jutott Steffanits Mária, Feicht Károly, Hóman Biri, Concha Erzsébet, Kail József, Edvi Illés Gyula és Chyzer Éva napidíjas, továbbá Lőrincz Endre, Sándor Pál, Baki István és Vass Antal napibéres alkalmazott.³ Közülük hármat, Steffanitsot, Hómant és Conchát az 1920. november 10-i minisztertanács hozzájárulásával újra alkalmazták az elbocsájtás és nyugdíjazás révén időközben megüresedett állások terhére.⁴

Az egyetemi tanács négy dolgozó ellen fegyelmi eljárást indított. Bogyai Gáspár kezelő altiszt eleve nem számított kíméletre: a vörösörség nyomozójaként tevékenykedett. „Bűnét” súlyosította az a tény, hogy a proletárdiktatúra idején Ferenczit a Szép utcai Szapáry könyvtár szocializálására szólította fel.⁵ Nem maradhatott tovább állami szolgálatban.

Vele egy nap, 1919. december 6-án ítélték hivatalvesztésre Waldbauer Ilona könyvtárőrt. Nem volt kommunista, csak a könyvek és a könyvtárak iránti lelkesedésből kért és kapott a Tanácsköztársaság idején különböző feladatokat, például az Egyetemi Könyvtárba akarta szállíttatni a sok régi magyar könyvet tartalmazó Kornfeld Móric gyűjteményt.⁶

Pompéry Aurél könyvtárost, római katolikus papot, aki vöröskatonának jelentkezett, enyhébben bírálták el, mert „a kommunista üzemekben” való részvételt nem tudták rábizonyítani. Mégis bűnösnek mondták ki, mert paphoz nem illő kishitűséggel a Tanácsköztársaság idején olyan kijelentéseket tett, amelyekkel tért adott a bolsevista tanok terjedésének. Elbocsájtották, de az ítélet végrehajtását elhalasztották, és még 1922-ben is élvezte VIII. fizetési osztályú illetményeit.⁷

Pintér József altisztet csupán dorgálásban részesítették, mivel — mint egy későbbi jellemzésben írta róla Ferenczi — a proletárdiktatúra alatti magaviselete „csak a szocialista eszmék iránti fogékonyságában nyilvánult, és nem hazafiatlan magatartásban.”⁸

AZ IGAZGATÓK

Mint minden közösségnek, az Egyetemi Könyvtárnak a működése is nagymértékben függött a mindenkori vezetőtől, a Horthy-korszakban még inkább, mint azelőtt. A régi, de továbbra is érvényben maradó szervezeti és ügyviteli

³ EK. 637 és 640/1920.

⁴ EK. 914, 923 és 925/1920.

⁵ Fegyelmi ítéletének száma: 1081/1919.

⁶ Ítélet: 1366/1919. Bővebben I. Kóhalmi i. m. 120., 122—125. I. Waldbauer Ilona később a Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. könyvtárában dolgozott, a felszabadulás után rehabilitációval visszakérült az Egyetemi Könyvtárba.

⁷ Ítélet: 1081/1919, az illetményre: EK. 539/1922.

⁸ EK. 335/1922. Pintért, mint „feltűnően intelligens, ügyes és a könyvtári szolgálatban alapos jártassággal bíró” alkalmazottat 1922-ben Ferenczi I. oszt. műszaki altisztvé váló kinevezésre terjesztette fel.

szabályzatok ugyan „az egyetemi tanácstól való állandó függés”-t hangsúlyozták, ám a gyakorlat számos intézkedésüket megdöntötte. Igen megnövekedett az igazgató hatásköre, a kezdeményezés és a felelősség teljesen az ő kezébe összpontosult. Az anyagi eszközök felett való rendelkezésen kívül — ha jogilag nem is — gyakorlatilag ő irányította a könyvtárbizottság működését, ő hívta össze, ő tett javaslatokat az ülések tárgysorozatára.

A Horthy-korszakban két igazgató váltotta egymást, az első Ferenczi Zoltán volt. Ferenczi 1891-től az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtárát, 1895-től a kolozsvári, 1899 óta pedig a budapesti Egyetemi Könyvtárt vezette. Számos jelentős irodalomtörténeti tanulmányon, életrajzon, bibliográfiai adalékon kívül egy összefoglaló könyvtártani kézikönyvet is írt. A közvélemény elsősorban mint kiváló Petőfi kutatót ismerte. A könyvtárakat a műveltség fő terjesztőjének tartotta, s egyidőben agitált a magas színvonalú közművelődési könyvtárak érdekében. Kitűnően értett a katalogizáláshoz. Kinevezésekor életet vitt az öreg Szilágyival együtt öregedő Egyetemi Könyvtárba, egész sereg kisebb reformot valósított meg.

1919-ben töltötte be 62. életévét. Rendes, békés körülmények között még hosszú ideig el tudta volna vezetni az intézményt, de a Tanácsköztársaság bukása utáni viszonyok megbénították vezetői, ügyintézői képességét.

A könyvtár igen súlyos anyagi gondok közé került, jövedelme a réginek töredékére csökkent, nagyobb arányú beszerzésekről szó sem lehetett. Ő ismételten megkísérelte, hogy felemeltesse a dotációt, de panaszai, felterjesztései, személyes kérései majdnem teljesen eredménytelenek maradtak, mégpedig nem az ő hibájából, hanem az ország nyomasztó nehézségei, az infláció s a vele járó devalváció következtében.

Az alkalmazottak bérének vásárlóereje a világháború előttinek csekély százalékára esett vissza. A megélhetéshez alig elég kis fizetések aláásták a hivatali fegyelmet, s ezt Ferenczi nem tudta megszilárdítani. Tett ugyan erre kísérleteket, így 1923-ban elrendelte, hogy a díjnokok munkájáról naplót és törzslapot kell készíteni, és itt részletesen feltüntetni, hogy mit és mennyit dolgoztak. Előírta, hogy mindegyikük köteles naponta legalább egy órát gépeléssel tölteni, azaz ügýiratokat másolni és bibliográfiai felvételeket készíteni.⁹ Mindez nem sokat segített, mert egy másik aktából kiderül, hogy utódjára a kismérvű beszerzés mellett is jelentős katalogizálási hátralék maradt.¹⁰

Ferenczi a húszas években inkább dolgozott, mint dolgoztatott. A legnagyobb kedvvel a címfelvételekkel foglalatoskodott. Szorgalmasan írta a katalóguscédulákat, és időnként körülnézett a katalógusban kereső olvasók között, tanácsokat és intelmeket adva az egyetemi hallgatónak. Nyugdíjazása alkalmából — állítólag — a következőképp nyilatkozott: „Igazgatót könnyen találunk majd helyettem, de azt a két címleíró díjnokot, akiket távozásommal elvesztenek, nehezen fogják majd pótolni.”

Az Akadémia könyvtárában a felszabadulás előtt régi hagyomány szerint a vezetői, főkönyvtárnoki tisztet mindig akadémikus töltötte be. 1924-ig, 86

⁹ EK. 352/1923.

¹⁰ EK. 947/1926.

esztendői korában bekövetkezett haláláig, Szily Kálmán volt a főkönyvtárnok, utána Ferenczit választották meg a helyébe. Ő ekkor az Egyetemi Könyvtártól először három havi szabadságot kért, majd ennek ismételt meghosszabbítása után 1926 május 15-én nyugdíjaztatta magát.¹¹

1924-től az első őr, Tetzel Lőrinc vezette a könyvtárt. 1893 óta állt az Egyetemi Könyvtár alkalmazásában. Megbízható tisztviselő volt, mindig lehetett számítani rá. Irodalmi működést nem folytatott. Csinált tervek az intézmény munkájának megjavítására — így a raktárak bővítésére — és arra számított, hogy ő lesz Ferenczi utóda. Amikor ez nem történt meg, elvesztette kedvét, és — a szóbeszéd szerint — emiatt lett 1927-ben öngyilkos.

1926-ban az ország pénzügyeinek megszilárdulásával párhuzamosan új szakasz kezdődött a könyvtár történetében. A gazdasági fellendülés következtében nőtt az állam jövedelme, s ebből több jutott kulturális célokra. Erre a viszonylag kedvező időpontra, 1926. június 9-ére esik az új igazgatónak, Pasteiner Ivánnak a kinevezése. Vezetői működését így biztató körülmények között kezdhette meg.

Kinevezését nagymértékben jó összeköttetéseknek köszönhette. Apja, Pasteiner Gyula művészettörténész egyetemi tanár volt, ő maga a Tanácsköztársaság idején az ellenforradalmi kormányt szolgálta Szegeden.¹² Emellett közel két évtizedes könyvtárosi múlt állt mögötte. Az Egyetemi Könyvtárban 1909 óta dolgozott. 1920-ban az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ szervezésével és vezetésével bízták meg, ezt az állását a könyvtárigazgatóság mellett 1945-ig megtartotta.

Személyében egy új típusú igazgatóval találkozunk. Elődei Praytól Ferencziig kivétel nélkül tudósok — történészek, irodalomtörténészek — voltak, és emellett lelkes könyvtári szakemberek, akik könyvtártani tanulmányokkal, bibliográfiák szerkesztésével is kitűntek.

Pasteinert „politikusi” igazgatónak kell neveznünk, abban a pejoratív értelemben, hogy legfőbb gondjának az összeköttetések kiépítését tartotta. Jó viszonyban állt az egyetem tanácsával, bizottságaival, tanáraival és mindazokkal, akiknek szavuk volt a kulturális ügyek intézésében. A legnagyobb készséggel tett eleget a professzorok és más befolyásos emberek könyv- és egyéb kéréseinek, számos professzor-rokot alkalmazott a könyvtárban.¹³ Karrierjét jelentős mértékben elősegítette az a tény, hogy 1932-től 1942-ig kilenc hónapi megszakítással barátja, Hóman Bálint állt a vallás- és közoktatásügyi minisz-

¹¹ Ferenczi könyvtárosi működésére l. Berczely László: Ferenczi Zoltán = A Könyvtáros. 1957. 13—16. l. Szerinte a 68 éves Ferenczi nem a nyugdíj mellett élvezett fizetés kedvéért ment az Akadémiai Könyvtárhoz, hanem azért, hogy annak sanyarú helyzetén segítsen!

¹² KB, 1919. XII. 7-én.

¹³ A könyvtárbizottságban csak egyszer tiltakoztak ez ellen. Az 1929. X. 14-i ülésen Navratil professzor megkérdezte, hogy a nagy munkanélküliség idején „nem kelthet-e recenzió egy egyetemi tanár gyermekének kinevezése, különösen miután az illető férjénél lévén anyagilag nem is szorul rá a kinevezésre”. Miután Pasteiner precedenseket említve kimutatta, hogy ez nem akadály, a bizottság elfogadta a javaslatot.

térium élén, az a Hóman Bálint, akivel sok évig együtt dolgozott az Egyetemi Könyvtárban.

Összeköttetései révén elég gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán a VI. fizetési osztályból a főigazgatói címmel járó IV.-be, ez utóbbit 48 éves korában érte el. Emellett kinevezték a könyvtárak és múzeumok főfelügyelőjévé, valamint az Egyetemi Nyomda ügyvezető alelnökévé.

Összeköttetéseinek azonban a könyvtár is látta hasznát. A könyvtárbizottság és ennek javaslatára a rektor és az egyetemi tanács is — egy esetet nem említve, mikor a könyvtári díjak ismételt felemelését kérte — minden kinevezésre, építkezésre, katalogizálásra, szervezésre tett javaslatát készséggel elfogadta, és az 1926/27-es tanévtől kezdve az addigi szokástól eltérve az autonóm jellegű jövedelmek felhasználását is az ő belátására bízta.¹⁴

A Horthy-korszakban könyvtárakra, könyvekre igen kevés összeget juttatott a költségvetés. Csak egy példa rá! A Széchényi Könyvtár 1930-ban örvendetes eseményként ünnepelte, hogy a folyóirattár 4750 pengőt költhetett folyóiratrendelésre és kötetésre együttesen! 1932-ben ez az összeg már a negyedére esett vissza. Pasteinernek viszont sikerült elérnie, hogy az állami átalány a többi intézményhez viszonyítva magas maradt, hogy a könyvtári díj felemelése révén jelentős jövedelemtöbblethez jutott a könyvtár, és hogy 1935-től kezdve minden évben számottevő összeget szavaztak meg raktárépítésre. Ugyancsak jórészt az ő intézkedéseinek köszönhető, hogy a tisztviselői státus is magasabb lett valamivel.

A Horthy-korszakban a jó kapcsolatok mindenre képesítettek. A fővárosi törvényhatóság vezető pártjának elnöke, Wolff Károly így tudta fiát rögtön az egyetem elvégzése után a budapesti közkórházak központi igazgatójává kineveztetni.

De az intézmények is csak úgy boldogulhattak, ha összeköttetéseket szereztek. A Fővárosi Zenekar attól az időponttól kezdve kapta meg a zavartalan működéséhez szükséges anyagi támogatást, amikor vezető karmesterévé az egyik szélsőjobboldali vezető politikus 26 éves fiát választotta meg.

Ebben a vonatkozásban tehát hasznosnak bizonyult Pasteiner kinevezése, hasznosabbnak, mintha a sokkal alaposabb könyvtártani ismeretekkel rendelkező Fitz József, vagy a régebben szolgáló Tetzl Lőrinc került volna a helyére.

Emellett voltak jó elgondolásai, tervei, életet öntött a könyvtár tespedő munkájába. A munkafegyelmet jelentős mértékben emelte, megkövetelte a pontos megjelenést, a kiosztott feladatok maradéktalan elvégzését. Alaposan megválogatta, hogy kik lehetnek a könyvtár munkatársai. Sok olyan napidíjas és ki nem nevezett gyakornok dolgozott hosszabb-rövidebb ideig, akik nem tudtak gyökeret verni a könyvtárban. Jelentős részük azért távozott, mert jobb előmenetellel kecsegtető, magasabb fizetéssel járó állást kapott, nem egyet azonban Pasteiner küldött el, vagy azért, mert munkájával volt elégedetlen, vagy azért, mert magatartása nem felelt meg annak az „úri” eszménynek, amelyet egy egyetemi tisztviselőtől megkövetelt. A legjellemzőbb annak az igen kitű-

¹⁴ Jelentés 1926/27-ről.

nően, szorgalmasan és precízen dolgozó napidíjasnak az esete, aki férjhez ment a Nemzeti Múzeum főkertészéhez. A múzeum nem rendelkezett státushellyel, s így főkertészt csak altiszti állásra tudta kineveztetni. Az esküvő után Pasteiner közölte a fiatal asszonnyal, hogy azonnali hatállyal elbocsájtja, mert nem engedheti meg, hogy tisztviselői „egy altiszt feleségével” együtt dolgozzanak.

Jó néven vette, ha beosztottai tudományos munkásságot folytatnak, maga azonban egy fiatal korában készített bibliográfián és néhány jelentéktelen tanulmányon kívül semmit sem publikált.

Az egyetemi tanács az alapítás 300 éves jubileuma alkalmából ki akarta adni öt kötetben az egyetem részletes történetét. A könyvtár történetét megírására 1931 márciusában Pasteinert kérte fel. Ő válaszelevelében közölte, hogy a megbízásnak „készséges örömmel” tesz eleget, és hogy igyekszik a határidőre elkészülni.¹⁵ Egyes adatok, kezdetleges könyvészeti feljegyzések, forrásanyag-másolás arra utalnak, hogy valamiféle kezdeményezés megindult a könyvtártörténeti kutatás terén,¹⁶ de ez a kezdet kezdetén elaludt, a tényleges megvalósítás stádiumába sohasem lépett. Az, akit felkértek, nem teljesítette feladatát, és mást sem bízott meg vele. Így az egyetemtörténet csonka maradt, csak a négy kar története jelent meg 1935 és 1938 között, s ezekben a könyvtárra vonatkozóan csupán rövid utalások találhatók.

A KÖNYVTÁR TISZTVISELŐI

Noha az első világháború után mindenütt nőttek a könyvtárakkal szemben támasztott minőségi követelmények, és a könyvtermés növekedésével párhuzamosan nőtt a feldolgozást és megőrzést követelő anyag mennyisége is, az állások száma sokáig változatlan maradt, sőt 1923-ban és 1931-ben létszámcsoökkentést rendelt el a minisztertanács. A meglevő személyzettel a munkát nem lehetett jól elvégezni.

Az Akadémiai Könyvtár egyszerűen oldotta meg a problémát, a beérkező könyvek háromnegyedét nem dolgozta fel. A legtöbb könyvtár más megoldást választott, a különféle mellékjövedelmek terhére ideiglenes díjnokokat, raktárosokat alkalmazott igen alacsony, 60–80 pengős illetménnyel, sőt gyakran fizetés nélkül. E téren a Széchényi Könyvtár vált ki, ahol a szebb jövő és a kinevezés reményében néha 3–4 évig is szolgáltak egyetlen fillér jövedelem nélkül. Az új alapítású Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnál két kinevezett könyvtáros mellett hat-hét ideiglenes dolgozott.¹⁷

Azt, hogy az Egyetemi Könyvtár dolgozóinak a száma sem elegendő, már a Tanácsköztársaság könyvtári ügyeinek intézői is felismerték, s ezért tíz új alkalmazottat osztottak be. Ezek az állások 1919 után veszendőbe mentek.

A tisztviselők száma — ideértve a tudományos dolgozókat és a segéd személyzetet — a húszas évek elején 18 volt, 1924/25-re 15-re esett vissza, majd

¹⁵ EK. 193/1931.

¹⁶ Tóth András személyes közlése.

¹⁷ Az elhelyezkedések kérdésére bővebben l.: Vértessy M.: Amíg egy könyvtáros eljutott odáig... = A Könyvtáros. 1959. 59–60. l.

a könyvtári díj terhére alkalmazott napidíjasokkal 15–16-ra emelkedett, és csak 1943 elején múlta felül a húszat. A létszámból ekkor 12-en tartoztak a tudományos státusba, 6-an a tudományos segédzemélyzethez, 3 pedig az egyetemre, illetve a gimnáziumi tanárok státusába kinevezett, de szolgálattételre ide beosztott tisztviselő volt.

A könyvtár állandó küzdelmet folytatott a létszámemelésért. Ez a harc jogosnak mondható, különösen akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a nemzetközileg elfogadott norma az állomány minden 10–20 000 kötetére egy tisztviselőt tart kívánatosnak.

Az 1927. évi valóságos helyzetről az alábbi táblázat tájékoztat. Egy tisztviselőre esik:¹⁸

a német–osztrák könyvtárakban	12 000–22 500 kötet
egyéb országok könyvtáraiban	13 240–25 000 „
a Széchényi Könyvtárban	18 500 „
a szegedi egyetemi könyvtárban	7 500 „
a debreceni egyetemi könyvtárban	10 000 „
a budapesti egyetem könyvtárában	40 000 „

Egy másik, 1928-ban készült kimutatás a forgalmi adatokat is figyelembe veszi. Eszerint egy tisztviselőre esik:¹⁹

könyvtár neve	kötet	é v e n t e		
		új könyv	helyben olvasó	kölcsönzés
Egyetemi Könyvtár	44 000	660	3 570	517
Országos Széchényi Könyvtár	22 000	600	214	107
Fővárosi Könyvtár	4 270	443	2 340	4 130

A munkatársak közül elég sokan kaptak hosszabb időre szóló külföldi ösztöndíjat. Fitz József 1925 első hét hónapjában a berlini Collegium Hungaricumban folytatott bibliográfiai és könyvtörténeti stúdiumot. Domanovszky Ákos 1928 májusától egy évig a berlini Humboldt Stiftung ösztöndíjasaként a Preussische Staatsbibliothekot, a Deutsche Bücherei és a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft könyvtári bizottságának munkáját tanulmányozta. Bisztray Gyula a párizsi École des Bibliothecaires tanfolyamán 1928 novemberre és 1929 augusztusa közt a könyvtárügy magasabb szintű elméletével és gyakorlatával, valamint az újabb könyvtári problémákkal ismerkedett meg. Sántay Mária egy évig Rómában dolgozott állami ösztöndíjasként. Moravek Endre a lipcsei Deutsche Bücherei munkatársa volt cserekönyvtárosként 1930 második felében. Mindez jelentős mértékben emelte munkájuk színvonalát.

A könyvtáros gárda a Horthy-korszak negyedszázada alatt folytonosan cserélődött, mindössze ketten akadnak, akik a 25 év túlnyomó részét végig-

¹⁸ Jelentés 1926/27-ről.

¹⁹ EK. 854/1928.

dolgozták itt: Czakó Ervin, aki 1909-től nyugdíjazásáig, 1941-ig, és Gáspár Ilona, aki 1922-től a felszabadulás utánig az Egyetemi Könyvtár tisztviselője volt.

A Ferenczi-korszak könyvtárosai közül Barbul Jenőt a románok még 1919-ben megbízták a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatásával. Hóman Bálintot 1922-ben a Széchényi Könyvtár, Fitz Józsefet pedig a pécsi egyetemi könyvtár — később a Széchényi Könyvtár — vezetőjévé nevezték ki. Szakértelem terén különösen Fitz József személyét kell kiemelni. Könyv- és nyomdátörténeti publikációi révén külföldön is elismert tekintély volt, a húszas évek folyamán a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztőségének felkérésére ő dolgozta fel a magyarországi könyvtárak ősnymtatvány-állományát.

Két idősebb tisztviselő, Czeke Marianne és Sántay Mária az igazgatóval való nézeteltéréseik miatt helyeztette el magát — vagy talán helyeztette el őket Pastener — a Pedagógiai, illetve a Széchényi Könyvtárba. Tetzl meghalt. Így a harmincas évek elején az egyes munkakörök élére Czakó Ervin és Gáspár Ilona mellett Prohászka Lajos, Domanovszky Ákos, Moravek Endre és Bisztray Gyula személyében új emberek kerültek. Azonban az utóbb említettek sem maradtak itt sokáig. Prohászka egyetemi katedrát kapott (1935), Bisztrayt (1934) és Moraveket (1936) a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba helyezték, Domanovszky pedig 1935-től a pécsi egyetemi könyvtárat vezette, és csak 1942-ben helyezték vissza.

Az Egyetemi Könyvtár előnyösen különbözött a Széchényi Könyvtártól abban, hogy díjtan munkaerőt általában nem alkalmazott. Illetmény nélkül egyéni vagy hivatali kérésre pár hónapig csak olyanokat foglalkoztatott, akik szakmai gyakorlatot akartak szerezni.

1933-tól sok díjnok, gyakornok dolgozott a könyvtárban. Néhányan közülük, mint Mátrai László, Haraszthy Gyula, e sorok írója és mások a korszak végén a szerzeményezést, címfelvételt, kölcsönzést stb. vezették, és 1945 után is szerepet vittek, illetve visznek könyvtári életünkben. A később máshová került gyakornokok igen magas százaléka a magyar tudományos életben tekintélyes nevet szerzett. Soroljuk fel a legismertebbeket: Barta István, Benedek András, Bóka László, Bónis György, Gáldi László, Győrffy György, Hadrovics László, Sőtér István, Vargyas Lajos.²⁰

A könyvtár akkori szervezete patriarchális, ez a kis létszámból következik. Sok munkakörben egy vagy két tisztviselő dolgozott csak, így tulajdonképpen „osztály”-okról nem beszélhetünk. A legtöbbet katalogizáltak, de ők is két csoportra oszlottak, aszerint, hogy az egyes vagy a folytatásos művek címfelvételét készítették, s a két csoportnak két külön vezetője volt. A közönségszolgálat egyes részei, a kölcsönzés, olvasóterem, folyóiratolvasó, egymással semmiféle szervezeti kapcsolatban sem álltak.

²⁰ Az alkalmazottakra vonatkozó adatok az egyetemi almanachokban, az évi jelentésekben és a könyvtár irattárában.

A legállandóbb alkalmazottakat a raktárkezelők között találjuk. Közülük elsősorban az 1914 óta itt dolgozó Hegedűs Jánost kell említeni, az egyetlen, aki az egész Horthy-korszak alatt a könyvtár munkatársa volt. De a többiek sem töltöttek itt sokkal kevesebb időt. Kóródi István és Hetesi István 1921-ben, Kovács József 1922-ben, B. Molnár Lajos 1925-ben, Dömötör Lajos és Rózsa Kálmán 1927-ben kezdte meg itteni szolgálatát. Valamennyien még jó ideig a felszabadulás után is a törzsgárda tagjai közé tartoztak.

Jelentős részük kiemelkedően jól dolgozott. A korszak elején írta például Pintér Józsefről Ferenczi a következőket: hosszú idő óta „*oly munkát végez önállóan, melyet másokkal csak ellenőrzés mellett végeztetünk*”.²¹ Azt, hogy mik voltak ezek a munkák, annyi év távlatából ma már nem lehet megállapítani. Azt azonban tudjuk, hogy a harmincas években sok raktáros olyan feladatokat kapott, amelyeket ma mindenütt tisztviselőkre bízna. Az alapkatalógus céduláit Kóródi István osztotta be, az elvitt, illetve visszahozott könyvekről szóló kölcsönzési térítvényeket eleinte Magyar László, később Hegedűs János és Dömötör Lajos rakta be, illetve szedte ki.

A könyvtár gyakrabban használt könyveit, s ezek raktári helyét jól ismerték. Gyakori eset volt, hogy ha egyik tisztviselő vagy látogató a spanyol szobrászatról vagy az alföldi pásztorok szokásairól akart olvasni, akkor Kóródihoz fordult, s ő percekben belül hozott könyveket a kívánt tárgykörből. Ez a könyvismeret különösen becses volt akkor, amikor hiányzott a jól használható szak-katalógus. Ugyanígy ismerte Hegedűs János a folyóiratokat.

Az első világháború előtt többször panaszkodtak az olvasók a raktárosok udvariatságára, sőt gorombaságára miatt. A Horthy-korszakból ilyen panaszokat nem ismerünk.

A raktárosok előléptetési viszonyai mégis igen kedvezőtlenül alakultak, s a helyzet az évek múltával csak súlyosbodott. Az 1921/22-es tanévben a költségvetés 12 állást biztosított számukra (1 I. osztályú, 2 II. osztályú műszaki altiszt és 9 kezelő altiszt). Munkájukat két napibéres segítette. Húsz esztendővel később, 1941/42-re a státusállások száma 8-ra zsugorodott (1 szakaltiszt, 7 I. osztályú altiszt), s hogy a munkában ne keletkezzék fennakadás, mellettük 1 kiegészítő szolgát és 6 napibérest alkalmaztak. Vagyis a létszám eggyel nőtt, 14-ről 15-re, de a véglegesítettek száma kétharmadra csökkent.

1928-ban két altiszti kinevezés történt, ettől kezdve 1944-ig, tehát 16 esztendő alatt egyetlen egy sem. A raktárosok véleménye szerint Pasteiner szándékosan csökkentette a státushelyek számát, mert így jobban kézben tarthatta őket, több munkát követelhetett tőlük az azonnali elbocsájtás ki nem mondott, de ténylegesen fennálló fenyegetésével. (Kinevezett állami alkalmazottat ugyanis csak fegyelmi úton lehetett elküldeni, az ideigleneseknek viszont az igazgató bármikor felmondhatott.) Nehéz kétségbe vonni ennek az állításnak az igazságát, ha arra gondolunk, hogy egy ízben az igazgató két altiszti állást átszerveztetett egy tisztviselőire.

²¹ EK. 335/1922.

Így történt, hogy Dömötör Lajos és Rózsa Kálmán 18 [!] évig várt a kinevezésre, a véglegesítésre, a valamivel nagyobb fizetésre, és hogy kartársainál is hasonlóan alakult a helyzet.

A FELETTES HATÓSÁGOK

A könyvtár felettes hatósága ebben a korban is — az előzőekhez hasonlóan — az egyetem, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium volt. Ügyeivel legtöbbet a könyvtárbizottság foglalkozott. Ennek tagjai a prorektor — ő a mindenkori elnök —, a négy prodékán, a bölcsészettudományi karnak 2 és a másik három karnak 1—1, a kari tanácsülésen megválasztott képviselője, továbbá a könyvtár igazgatója. Üléseit a régi szervezeti szabályzat szerint negyedévenként kellett volna tartania, a legtöbbször azonban csak évente egyszer ült össze. Az ügyviteli szabályzat 2. §-a szerint ilyenkor megvitatta a könyvtár évi jelentését, állást foglalt a kinevezésekkel és egyéb felmerült ügyekkel kapcsolatban, továbbá véleményt mondott az egyetemi tanács által eléje terjesztett ügyekről. Csak tanácskozó szerv volt, a döntéseket az egyetemi tanács hozta. A gyakorlatban a bizottság majdnem mindig elfogadta az igazgató javaslatát, a tanács pedig a bizottságét.

Egyetlen alkalommal, 1932-ben a rektor a Pasteiner által készített jelentést véleményezésre kiadta Nékám Lajos egyetemi tanárnak, a könyvtárbizottság előző évi elnökének. Nékám, aki különben jó viszonyban állt Pasteinerrel, sok észrevételt, kifogást tett a nyitvatartási idővel, a kölcsönzéssel, az olvasótermi rend szigorú feltételeivel, a különböző alapokon készült adatszolgáltatással és legfőként a szakrendszer tervezett reformjával kapcsolatban. A Horthy-korszakban ez az egyetlen, a könyvtár működésének sok pontjára kiterő elemző kritika. (Egyes pontjaira a tárgyalás folyamán visszatérünk.) A referátumot megtárgyalta a könyvtárbizottság, teljes elismeréssel adózott Nékám professzor „*nemes intenciói iránt*”, de minden tekintetben a könyvtárigazgató alapelveit, nézeteit tartotta helyesnek, és „*az eredeti rendszer fenntartása mellett foglalt állást*”.^{21/a}

A minisztériummal való érintkezés nehézkesen történt, a jelentéktelen bejelentéseket is először külön kísérőlevéllel a rektorhoz kellett felterjeszteni, és csak onnan került újabb kísérő irattal a minisztériumba.

Ferenczi is, Pasteiner is vigyázott az egyetem által féltékenyen őrzött formák betartására, s így a könyvtárnak a felettes hatóságokhoz való viszonya végig zavartalan maradt.

Hosszantartó, nagyobb vitára egy esetben került sor, de a könyvtár ez esetben csak a vita tárgyaként szerepelt, a két vitázó fél a minisztérium és az egyetem volt, a szóban forgó kérdés pedig az Országos Magyar Gyűjteményegyetembe való belépés. Ennek az 1922. évi XIX. törvénycikk által létesített csúcsintézménynek tagja lett a Magyar Nemzeti Múzeum a Széchényi Könyvtárral együtt, a Szépművészeti és Iparművészeti Múzeum, az Országos Levéltár, to-

^{21/a} KB. 1932. XI. 25-én.

vábbbá egy sereg kisebb intézmény, mint a csillagvizsgáló, a földrengéstani obszervatórium, a tihanyi biológiai kutató intézet, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ és a külföldi Collegium Hungaricumok.

A törvény 10. §-a az egyetemre bízta, hogy könyvtárát belépteti-e vagy sem. A tanárok nagy többsége, három kar s az egyetemi tanács határozottan a belépés ellen foglalt állást. Félték attól, hogy belépés esetén csorbát szenved az egyetemnek a könyvtár fölötti hatásköre, hogy nem dönthetnek szabadon a beszerzések tekintetében, hogy a személyzeti ügyek kikerülnek a hatáskörükből, és hogy az Egyetemi Könyvtár tulajdonában levő könyveket, kéziratokat átvihetik más intézményekbe. Ezért a belépést a Gyűjteményegyetem eredeti szervezetével alig összeegyeztethető feltételekhez kötötték.

Klebensberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, akitől a Gyűjteményegyetem terve származott, nem akart belenyugodni az egyetem határozatába, és hiúságában megbántva sokáig nem szűnt meg a csatlakozást sürgetni. Mikor a tanács mégsem engedett, a miniszter 1923 végén 5389/1923. eln. számú leiratában a benne „*kifejtett jogi és célszerűségi szempontok figyelembevételével*” újabb megfontolásra szólította fel, de ez, Székely István professzor előadói véleményét elfogadva, feltételeit nem módosította lényegesen.

Az 1928-ig elhúzódó tárgyalások eredménytelenek maradtak, noha Klebensberg — mint az iratokból kitűnik — a csatlakozás elfogadása esetén különféle kedvezményekkel kecsegtette a könyvtárt, magasabb dotációval, kedvezőbb státussal és egy új folyóiratolvasó építésével. Az Egyetemi Könyvtár nem került be ebbe a csúcsszervezetbe, és az 1934. évi VIII. törvénycikk magát a Gyűjteményegyetemet is megszüntette.²²

II.

A KÖNYVTÁR ÉPÜLETE

A könyvtár épülete már elkészültekor, 1875-ben sem felelt meg a modern igényeknek. Raktártermeit célszerűtlenül tervezték, hiányzott belőlük a világítás, helypazarló állványokat készítettek, az olvasóterem kicsinek bizonyult, a közönségszolgálati és hivatali helyiségeket nem különítették el egymástól. Ehhez járult a századforduló után az egyre nyomasztóbb raktári helyhiány.

Az 1910-es évek elején biztató kezdeményezések történtek az épületnek új szárnnal való kibővítésére, s ez legalább fél évszázadra megoldott volna minden helyhiányt. Sajnos, az első világháború kitörése ezt is megghiúsította, mint annyi más tervet.²³

A meglevő bajokhoz járult a karbantartás elhanyagolása. Tetzelt helyettes igazgató szavait idézve az épület „*lehangoló látványt*” nyújtott.²⁴ A renová-

²² A tárgyalásokat legjobban Domanovszky Sándor professzornak, az 1926 aug.-ban megbízott 3 tagú bizottság elnökének a rektor részére készített beszámolója foglalja össze. Száma: Egyet. 4001/1927—28. Másolatban az EK. kéziratárában.

²³ Bővebben I. Tóth A.: Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906—1914). = MKSz. 1967. 228—242 l.

²⁴ Jelentés 1925-ről.

lásra szükséges pénz még a háború befejezése után is hosszú ideig hiányzott. Az egyetem gazdasági hivatala a rendelkezésre álló csekély költségvetési kereket más — és tegyük rögtön hozzá: — fontosabb feladat elvégzésére fordította, a klinikák helyreállítására.

A legsürgősebben a sarokkupola körüli négy 3,2 méter magas szobor ügyében kellett intézkedni. Ezeket ugyanis silány minőségű kőből faragták ki, s egy fél évszázad esője, hava, korma, fagya annyira elmállasztotta, hogy az utcán járók testi épségét veszélyeztette. A szobrokat vagy el kellett távolítani, vagy lefaragni róluk az elmállott részeket. Mindkét megoldás 13–14 millió koronába került volna. A könyvtár a gazdasági hivatal javaslatára az eltávolítás mellett döntött, mert ellenkező esetben a megmaradt részek ormóttan tuskók gyanánt csúf látványt nyújtottak volna.²⁵ Pótlásuk azóta sem történt meg.

Általánosabb tatarozásra, a külső homlokzat, előcsarnok, főlépcsőház, olvasóterem restaurálására 1928 és 1931 közt került sor. A költségesebb munkákra az egyetem adott pénzt, a kisebb javításokat viszont a könyvtári átalányból fedezték, tehát a könyvvásárlások rovására.

Az épületet kezdetben gázzal világították, a villanyt csak később vezették be több részletben, az olvasóterembe 1919-ben, a hírlapszobába, pincébe, második lépcsőházba 1921-ben. A gázt tűzveszélyes volta miatt a részben nappal is sötét raktárakban nem merték használni. Sokáig gyertyafény mellett folyt a könyvek kikeresése, később a veszélytelen elemlámpákat használták. A húszas évek közepén az elszámolásokban gyakran szerepel a következő tétel: „3 elem . . . 66 000 K.” Teljesen érthetetlen, hogy komolyabb formában először csak az 1926. március 1-én kelt jelentésében sürgette meg Tetzelt igazgatóhelyettes a villanynak a raktárakba való bevezetését. A megoldás ezután még két évig váratott magára, a legtöbb raktárhelyiségben csak 1928 nyarán gyuladt fel a villanykörték fénye.

Az olvasóterem megvilágítása sem elégítette ki az olvasókat. 1919-ben ugyan bekapcsolták a villanyt, de a háborús nehézségek miatt olyan szükségmegoldást választottak, ami nem adott elegendő fényt. 1929-ben azután a két üvegtető közé beillesztett közvetett világításra tértek át, s ez az egész teremben majdnem egyenletes, 60–70 lux fényerejű világítást biztosított.²⁶

A raktári helyhiány a húszas évek közepén azzal fenyegetett, hogy megbénítja a könyvtár normális működését. Tetzelt 1926 elején a következőket írta: „a beérkező könyvek elhelyezésére szükséges hely hiánya most már egyenesen katasztrófális. Az egyes szakok könyvállományának sorrendjét többszörösen meg kellett szakítani, és a folytatólagos sorozatokat elkülönítve, esetlegesen, ahol éppen valami kevés hely kínálkozott, sokszor sötét sarokban elhelyezni.”²⁷

Az új igazgató egy évvel később lényegében ugyanolyan, csak egy fokkal még sötétebb képet festett: „A helyszűke miatt kénytelenek vagyunk új szerzeményeinket a könyvtermek ablakpárkányain és padlóin elhelyezni, gyűjteményes és sorozatos munkákat pedig a sorozat megbontásával különböző helye-

²⁵ EK. 459/1924.

²⁶ KB. 1929. II. 8-án.

²⁷ Jelentés 1925-ről.

ken elraktározni. Az illetén elhelyezés mellett könyveink nagymértékben rongálódnak és piszkolódnak, rendetlenség, s összevisszaság támad, mely még a leggyakorlottabb könyvtári személyzet számára is lehetetlenné teszi a tájékozódást.”²⁸

Tetzel „ideiglenes, de mégis hosszabb időre kiható” megoldásnak az igazgatói lakás kettéválasztását javasolta. Ez ugyanis két egymástól eléggé elkülönült részből állott, melyeket egy 17 méter hosszú folyosó kötött össze. A lakás területének 55–60%-ából, az udvarra nyíló négy szobából és a hosszú folyosóból raktárt lehetett létesíteni.

A változtatásra kedvező alkalmat nyújtott az igazgatóváltás, Tetzel terve 1927-ben megvalósult. A lakásnak maradt részt azonban át kellett alakítani, mellékhelyiségekkel ellátni. Erre a célra a kultuszminisztérium 13 938 pengőt engedélyezett. A leválasztott rész kifestése, beállványozása 1928-ban és 1929-ben megtörtént, az új raktárban 80–90 000 kötet elhelyezésére nyílt lehetőség.²⁹

További segítséget jelentett 1928-ban egyes I. és II. emeleti, raktári célra igénybe nem vett helyiségeknek, mint például a hosszú 2,3 méter széles folyosóknak a beállványozása, a harmincas évek legelején pedig az üresen álló fűtő- és szolgai alagsori lakások lefoglalása folyóiratraktár céljára.

Mindez még azt is lehetővé tette, hogy a földszinten levő udvari részt, ahol régebben az első őr lakott, és ahol jelenleg a szerzeményi osztály tevékenykedik, a könyvtár bérbe adhassa az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak.

A kéziratokat, ősnymtatványokat, régi magyar könyveket hosszú ideig a II. emeleten őrizték, s innen vitték le esetenként az olvasók által kért köteteket az egyik hivatali dolgozószobába, a kupola alatti kerekszobába. A ritkaságtárat a harmincas évek legelején a hivatali helyiségekkel szomszédos I. emeleti raktárba költöztették át, s itt állítottak fel asztalokat az olvasók számára is. A termet azután 1938-ban fal építésével két nem egyenlő részre választották szét. A nagyobbik kutatóterem maradt, a kisebbiket Schlick–Vajda rendszerű állványokkal három étázsra osztották, s ez lett a ritkaságtár raktára, pormentes, jól zárható és a többi teremtől elkülönített hely.

A RAKTÁRÁTÉPÍTÉSEK. A SCHLICK–VAJDA-ÁLLVÁNYOK

Az évi 8–10 000 kötetes gyarapodás következtében a harmincas évek közepére ismét megteltek a raktárak, az üresen maradt polcokon legfeljebb két-három évi új szerzemény elhelyezésére nyílt lehetőség.

A megoldásra — amint ezt az 1934/35. évi jelentés kifejti — két lehetőség kínálkozott: „Az egyik a padlástérnek könyvraktárrá való átalakítása. E megoldás költsége azonban mintegy 200 ezer pengő lévén, mely összeg egy éven belül lenne esedékes, a megoldásnak ez a módja az állam mai pénzügyi helyze-

²⁸ Jelentés 1926/27-ről.

²⁹ EK. 581/1927.

tében nem reális. A másik megoldás: a könyvtár mai helypazarló fa és vas raktári állványzatának modern, Schlick—Vajda rendszerű vasállványokkal való kicserélése. Ennek költsége is kb. 360 000 pengőt tenne ki, mivel azonban e munkálatokat fokozatosan lehet elvégezni, az egész összeg 10 évre szétosztva, az évi részletek a költségvetésnek csupán mintegy 36 000 pengős megterhelést jelentenének. Az utóbbi megoldás az elsőhöz képest a könyvek elhelyezése szempontjából is előnyös. A padlástér beállványozásával ugyanis kb. 140 000 kötet elhelyezésére nyílik lehetőség; a meglevő állványok modernizálása révén mintegy 300—350 000 újabb kötet találna férőhelyet.”

A vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztet 1932-től Hóman Bálint töltötte be, az Egyetemi Könyvtár egykori őre, Pasteiner igazgató barátja. Ő támogatta a raktárátépítési terveket. Így sikerült a könyvtárnak erre a célra a költségvetésből jelentős összegeket kapni. Ez az összeg ugyan az első évben, 1935/36-ban csak 12 000 pengő volt, de a következő esztendőben 23 000 P-re, 1937/38-ban 130 000 P-re emelkedett, majd az ezutáni három évben 100—100 000 pengőre. Felhasználásukkal a félemeletet és az I. emeletet a Ganz és Társa Danubius Gép Wagon és Hajógyár által gyártott Schlick—Vajda rendszerű állványokkal szerelték fel. Egy folyóméter átlagosan 14 pengőbe került. Ilyen állványokat kapott az alagsori folyóíratraktár is, miután szellőző berendezéssel, légmentesen záródó vasablakokkal és a nedvesség elleni izoláló burkolattal szerelték fel.

A Schlick—Vajda rendszernek igen nagy előnye, hogy a teljes terhelést az oldalfalnak adja át. Így különleges építészeti munka nélkül lehetővé vált, hogy a hét méter magas I. emeleti részt üvegbeton kockából álló födémekekkel három 2,3 méter magas szintre oszthassák. Másik előnye az, hogy a polcok egymástól való távolságát a könyvek magasságának megfelelően szabályozni lehet, s így csökken a kihasználatlan légtér. Ezért az átalakítások két nagy változást okoztak. Elsősorban — s ez volt a fő cél — a férőhely nőtt meg lényegesen, a régeinek háromszorosára, sőt egyes számítások szerint közel ötszörösére. Másodsorban pedig sokkal gyorsabbá és könnyebbé tették a raktárkezelők munkáját. Megszűntek a csak létrával megközelíthető galériák, a nehezen elérhető polcok. Az átépítés után a legfelső polcon elhelyezett könyveket is el lehetett érni a földön állva, létra nélkül. Ez természetesen az olvasóknak is előnyt jelentett, hamarabb, kevesebb várás után kaphatták meg a kért műveket.

Az épületet műemlék-jellegűnek nyilvánították, s ennek következtében az utcai frontot nem lehetett megváltoztatni. Az udvarra nyíló raktárak új, magas ablakokat kaptak, de a Reáltanoda utcai részen szó sem lehetett ablakcseréről. Ezért az átalakított raktárak felső szintje itt nélkülözi a természetes világítást, de ez a rendeltetészerű használatban nem okoz zavart.

Az építkezések funkcionális szempontból is változást hoztak. A kölcsönzés régebben a könyvfeldolgozó helyiségek egyikében folyt, ahol a látogatók hozzáférhettek a feldolgozandó anyaghoz, és zavarták a hivatali munkát. Ezért 1926-ban egy kihasználatlan folyosó és egy sötét terem átalakítása révén a köl-

csönzö külön helyiséget kapott, majd 1937-ben egy emelettel lejjebb került, a mai helyére, s így a látogatók a feldolgozó osztálytól, titkárságtól szintbelileg is elkülönültek.

Régebben, amíg a kölcsönző az I. emeleten működött, és amíg a régi I. emelet raktárait nem osztották három etázsra, a könyveknek a kölcsönzőbe, olvasóterembe való szállítását egy kézzel hajtott kezdetleges könyvlifttel is meg lehetett oldani. A többszintes raktár és a földszinten elhelyezett kölcsönző technikai újítást követelt. A földszintnek a hivatali helyiségekkel és az összes raktári szinttel való összekapcsolására teherliftet és házitelefont szereltek fel, a kérőlapok gyors továbbítására pedig csőpostát. Ez utóbbi — sajnos — nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Az első hazai gyártmányú csőposta volt, a Roth-cég gyártmánya, de megtervezése nem sikerült. Az üzemzavarok állandósultak, hetenkint legalább 2–3 alkalommal elromlott, a kérőlapokat szállító futárok a csőben maradtak, s ilyenkor mindaddig nem lehetett használni, amíg a szerelők nem hozták rendbe.

1919 után a hallgatók száma és ennek következtében a könyvtár forgalma erősen csökkent. A nagy olvasóterem zsúfoltsága megszűnt. Ellenben a húszas évek végefelé, amikor az anyagi helyzet javulása után a könyvtár sokkal több folyóiratot tudott járni, a folyóiratolvasó vált annyira látogatottá, hogy néha az olvasók egy része nem kapott benne helyet.

Felmerült egy régi, a tízes évekből származó terv: az udvaron kell egy új, nagy olvasót létesíteni a folyóiratok használói számára. Pasteiner a könyvtár-bizottság 1927. november 21-i ülésén bejelentette, hogy Magyary Zoltán miniszteri tanácsostól ígéretet kapott ennek az 1928. év folyamán történő megépítésére.

Az előzetes tervezésre Györgyi Dénes műépítész tanárt kérték fel. Közölték vele, hogy a bővítéssel kapcsolatban gondoskodni kell a) 8–10 személyes tanári dolgozószobáról, b) 60 személyes folyóiratolvasóról, c) új kölcsönző-helyiségről, d) 14–15 tisztviselő elhelyezésére 6 hivatali szobáról.³⁰

A terv mégsem valósult meg, mert a könyvtár nem lépett be a Gyűjteményegyetembe, Klebelsberg dédelgetett szervezetébe, és a bosszús miniszter a költségvetésből kihagyatta ezt az építkezést. Később, az 1929-ben elmélyülő gazdasági válság idején még gondolni sem lehetett hasonló beruházásokra, viszont 1935 után, amikor a költségvetés az átalakításokra nagyobb összeget biztosított, sürgősebb feladatnak ítélték a raktárépítést.

A harmincas évek végén már előrevetette sötét árnyékát a közelgő világháború, s erre a könyvtárnak is fel kellett készülnie. A nagy méretű, rendkívüli teherbírású vasbeton födémmel ellátott pinceraktárak szinte önként kínálkoztak óvóhelyül. Különösebb átalakítást nem igényeltek, csak az ablakaikat kellett befalazni, s előtérrel rendelkező vészkijáratot építeni. A három, összesen 242 m² alapterületű és 3,5 méter magas helyiség 160 személy részére biztosított

³⁰ EK. 306/1928.

védelmet. Ennél több emberrel nem kellett számolni, hiszen háborús időben, bombázások veszélyében az olvasótermek nem teltek meg, s erre nem is volt valószínűség.

Az óvóhelyek új céljuk mellett raktárak is maradtak, bár anyaguk a háborús események súlyosbodása idején, 1943-ban kicserélődött. Az eredetileg itt tárolt periodikákat ládákba csomagolva a pincefolyosókon helyezték el, s a polcokra kéziratok, ősnymtatványok, régi magyar könyvek, azaz a legfélétebb ritkaságok kerültek, továbbá az alapkatalógus és az olvasótermi kézikönyvtár értékesebb része.

Az épület tűzbiztonságának növelése és a bombatámadások elleni védelem érdekében még egy jelentős átalakítás történt. A tetőszerkezet alá, a II. emelet régi födéme fölött 60 cm magasságban új, tűzbiztos, repeszálló vasbetonfödém készült. Ezzel a megoldással a Reáltanoda utcai front raktárainak térfogata a későbbi — mindmáig meg nem valósított — átépítés folyamán nagyobbodni fog.

1941-ben a II. emeleti raktárak egy részét kiürítették, hogy ezeket is Schlick—Vajda állványokkal szereljék fel. Azonban az Anyaggazdálkodási Hivatal a katonai szükségletek fedezésére lefoglalta a legyártásukhoz szükséges, külföldről rendelt vasanyagot. Az építés folytatása emiatt másfél évtizedre megszakadt. Az erre az esztendőre megszavazott beruházási összeg mégsem vészett el, mert az olvasóterem átalakítására fordították. A parkettet kicserélték zajtalan linóleummal, a 14 személyes asztalokat 2 személyesek váltották fel, és mindegyik munkahelyre asztali lámpát szereltek fel. Így kényelmesebb lett az olvasás, s emellett a férőhelyek száma 14-gyel megszaporodott.

Ezek, a jelentős összegeket felemésztő átalakítások rendkívül célszerűnek bizonyultak, a raktári férőhelyek tetemes növelésével lehetővé tették az új beszerzések elhelyezését, gyorsították az olvasók kiszolgálatát, javítottak az épület beosztásán, és segítették a könyvtárat abban, hogy Budapest ostromát minél kevesebb veszteséggel vészelje át.

III.

A KÖNYVTÁR BEVÉTELEI

A különböző forrásokból eredő jövedelem a Horthy-korszakban nagyon ingadozott. A legalacsonyabb szinten a húszas évek elején állt, az infláció idején. Az első világháború előtt az állami átalány évi 53 000 svájci franknak felelt meg, az 1922/23 tanévre engedélyezett 655 000 korona pedig csak 177-nek, vagyis alig haladta meg a réginek, 0,3%-át [!]. A könyvek ára az infláció miatt ugrásszerűen emelkedett, a békeárak ezerötszázszorosára!³¹

³¹ Ferenczi pro memoria irata a rektorhoz. EK. 766/1923.

Az állami átalányt az országgyűlés az egész egyetemre közösen szavazta meg az „*elméleti és gyakorlati oktatás szükségletei*” címmel. Felosztásáról eleinte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium döntött, majd 1928-ban átengedte ezt a jogot az egyetemi tanácsnak, magának azonban fenntartotta a felülbírálni jogát. Ebből az összegből a stabilizáció után 1925/26-tól a könyvtár évi 250 millió koronát, azaz 20 000 pengőt kapott, átszámítva, a békebeli 45 400 aranykorona 38%-át. A könyvek azonban lényegesen megrágultak, a németek 200–250, a franciák 120–150 és az angolok 80%-kal. Ezt figyelembe véve a könyvtár a részére engedélyezett összegből a békebeli könyvmennyiségnek csak mintegy hatodát tudta megvásárolni. A régi színvonal fenntartására évi 200–220 000 pengőre lett volna szükség!³²

Egy konkrét eset kapcsán a miniszter megbízásából dr. Tóth államtitkár 1925-ben külön figyelmeztette az egyetemet, hogy könyvbeszerzési póthitelt semmi körülmények közt sem kaphat, tehát költségvetési fedezet nélkül ne vásároljon! „*Elismerem bár — fejeződik be az akta —, hogy ezek a megrendelések legnagyobb részét jól megfontolt tudományos érdekből történnek, mégis a leghatározottabban ki kell jelentenem, hogy ilyen adósságok kiegyenlítésére az államkincstár felelősséget nem vállalhat.*”³³

A kuriózum kedvéért érdemes megemlíteni egy másik, 1927. május 1-én kelt minisztériumi leiratot. Ez felhívja a figyelmet „*dr. gr. Klebelsberg Kuno v. b. t. t. [valóságos belső titkos tanácsos] vallás- és közoktatásügyi miniszter úr önagyméltóságának*” az Atheneum kiadásában megjelent, összegyűjtött cikkeket, beszédeket, és törvényjavaslatokat tartalmazó könyvére. Javasolja, hogy az egyetemi intézetek nagyobb példányszámban rendeljék meg. Ha a folyó költségvetési évben már nem állna fedezet e célból rendelkezésre, úgy igénybe vehetik a következő évre előirányzott jövedelmet. Aláírás: „*A miniszter helyett Dr. Nagy s. k. h. államtitkár.*”³⁴

A bevételek másik lényeges tétele a könyvtári díjból származott, abból az összegből, amit az egyetemi tanácsnak az 1922/23. tanévben hozott 1501. számú határozata értelmében a hallgatók fizettek minden félévi beíratkozásnál. Összegét a korona értékének megszilárdulásakor 17 000 koronában állapították meg; éves viszonylatokban kb. 200 millió koronát, vagyis 16 000 pengőt jelentett.

Pasteiner nem sokkal hivatalba lépése után akciót indított a könyvtári díj növelése érdekében. Kérésére először Nékám Lajos professzor javasolta az orvosi karnál, hogy emeljék fel 268%-kal 62 500 koronára, vagyis személyenként 5 pengőre. A kari ülés támogatta az indítványt, a bölcsészkar már nem, mert a hallgatók szegénységére való tekintettel nem akart még nehezebb terhet

³² EK. 171/1929.

³³ EK. 272/1925.

³⁴ EK. 390/1927. Az igazgató az aktára a következőket írta: „*Három példányban már megvan, több felesleges.*”

rájuk róni. Mindenesetre az Egyetemi Könyvtár számára az adott körülmények közt ez látszott az egyetlen lehetőségnek a bevételek fokozására, s ezért ezt a megoldást szorgalmazta. Álláspontját a könyvtárbizottság is osztotta, ennek javaslatára az 1926. december 13-án tartott tanácsülés 1501/1922/23. számú határozatával így is döntött.

A jövedelem harmadik, aránylag jelentéktelen hányadát az újonnan íratkozó hallgatók iktatási díjának fele alkotta, a negyediket pedig az Egyetemi Nyomdától kapott jövedelemrészesedés. Ez utóbbit még Mária Terézia rendelte el a *Ratio educationis*-ban, de erre nem lehetett biztosan számítani, egyrészt, mert függött a nyomda üzleti eredményeitől, másrészt, mert hagyományon és egy másfélszázéves elavult rendeleten kívül mi sem kötelezte a nyomdát a fizetésére. Pasteiner 1932-ben kérte Hóman kultuszminisztert: intézkedjék, hogy a történelmi jogra való tekintettel a nyomdai jövedelemből a könyvtár nagyobb részesedést kapjon, és hogy ezt intézményesen kapja.³⁵

1932-től külön tételt jelentett a nem egyetemi hallgatók által fizetett látogatási díj. Összege — 5 pengő félénként — azonos volt a hallgatóktól kapott könyvtári díjjal. Ehhez néha még egyéb kisebb bevételek járultak. Például Hantos Elemér egyetemi tanár egyik évben a könyvtárnak ajándékozta tandíj-jutalékát, összességében 19 millió koronát.

A különféle bevételek összege 1929/30-ban érte el a legmagasabb szintet s a következőképpen alakult:

rendes állami átalány	23 031 P
rendkívüli állami átalány	15 000 „
könyvtári díj	56 435 „
iktatási járulék	2 524 „
Egyetemi Nyomda jövedelméből	6 000 „
	<hr/>
	102 990 P

1930 után az egész kapitalista világot súlyosan érintő, évekig elhúzódó gazdasági krízis hatására lényegesen csökkent a bevétel, 1935/36-ban 77 585 P-t ért el, és még a második világháborút megelőző fellendülés idején, 1936/37-ben is csak 90 010 pengőre rúgott.

Pasteiner a csökkenés ellensúlyozására a régi receptet vette elő, és 1931-ben javasolta a könyvtári díjnak kétszeresére való emelését.³⁶ Az egyetemi tanács azonban kimondta, hogy „bármennyire is szükségesnek tartja az Egyetemi Könyvtár kielégítő dotálását, a kíváncsi az egyetemi ifjúság mai nehéz viszonyai között nem teljesíthető.”³⁷

Ennek a bevételnek túlnyomó részét könyv- és folyóiratbeszerzésre lehe-

³⁵ EK. 21/1932.

³⁶ EK. 311/1931.

³⁷ Az 1931. I. 8-i tanácsülés jegyzőkönyve.

tett és kellett fordítani, mert a személyi kiadásokat teljesen, a dologiaknak pedig javarészt az egyetem közvetlenül fizette költségvetési keretéből.

A könyvtári díj felét tanácsi határozat értelmében egyéb célokra is fel lehetett használni. Ebből fizették az ideiglenes alkalmazottakat (számuk változott, az 1929/30-as tanévben 2 gyakornok és 6 napibéres szolga), a könyvkötést — évi átlagban 10 000 pengőt — és felhasználták a bútorzat és berendezés karbantartására, kiegészítésére, mert az egyetem gazdasági igazgatósága e célra csak kevés pénzt adott.

A GYÜJTŐKÖR. A GYARAPODÁS MENNYISÉGE

Az Egyetemi Könyvtár államosítása óta elvileg általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár, bár állományának túlnyomó része mindig humán jellegű művekből állt, és később is főleg ilyen könyveket szerzett be. Szüksős dotációjából nem vásárolhatott mindent, a könyvtermés nagyarányú fokozódása következtében egyre inkább nem. A gyakorlatban a természettudományi munkák gyűjtését már korábban is eléggé kiiktatta.³⁸ Az első világháború végéig beszerzési keretének 30%-át orvosi művekre kellett fordítania. 1920-tól ezekből már csak a tankönyveket, az orvostanhallgatók részére legszükségesebb műveket és néhány kézikönyvet szerzett be. Ugyanez áll a bölcsészkaron előadott természettudományi tárgyakra.

Azokban a tudományszakokban viszont, amelyeket megtartott fő gyűjtőkörének, a könyvtár igyekezett minden magyar, angol, francia, német és olasz nyelvű jelentősebb munkát beszerezni, e területen kezdett szakkönyvtárrá átalakulni. Ilyen szak volt a filozófia és segédtudományai, a történelem — főleg a középkorral foglalkozó rész — ugyancsak a segédtudományaival, a nyelv- és irodalomtudomány, ide értve a klasszika-filológiát is.

Emellett egyre több bibliográfiát és referens jellegű művet rendelt meg más tudományágakból is, s így legalább tájékoztatni tudta látogatóit arról, hogy a különböző érdeklődésükbe tartozó kérdésekről mit olvassanak. Ez a beszerzési irány nagyobb arányokban 1932-ben kezdődött, és folytatódott az egész korszakon át.

Számszerűleg az évi beszerzés nagy ingadozásokat mutat, de 1925 és 1943 közt mindig meghaladta az 5000 és gyakran elérte a 10 000 kötetet. A csúcst az 1933/34 tanév jelentette 19 909 kötettel. A magas számot az magyarázza, hogy ebben az esztendőben kapta meg a könyvtár a feloszlott Országos Tanügyi és Pedagógiai Könyvtárból kiválasztott közel tízezer kötetet.

A beszerzés legértékesebb hányada vételből származott. A vásárolt kötetek száma 1923-ban és 1924-ben állt a legalacsonyabb szinten 571, illetve 341 kötetel, a legmagasabban pedig 1927-ben és 1928-ban 5987, illetve 5041 kötetel. Az átlagszám 2—3000 közt ingadozott, ebből 500—600 esett a folyóiratokra. A folyóiratbeszerzés maximumát 1928 jelentette 1591 kötetel.

³⁸ Bővebben I. Vértessy M.: Az EK. a kapitalizmus kibontakozása korában. = Az EK. Évkönyvei. IV. 1968. 135—137. l.

A teljes beszerzés szak szerinti megoszlására közlöm három év adatait:

A szakok neve	1928	1931/32	1935/36
Hittudomány (A)	404	36	256
Jogtudomány (B)	934	123	258
Államtud., statisztika (C)	932	252	398
Orvostudomány (D)	370	43	196
Természettudomány, matematika (E)	718	100	279
Filozófia, pedagógia (F)	484	74	605
Történelem (Ga, Gb)	859	114	385
Irodalomtörténet (Gc)	554	95	370
Művészettört., földrajz, néprajz (Gd, Ge)	1363	236	471
Nyelvészet (Ha-Hc)	665	78	206
Szépirodalom (Hd-Hi)	722	224	525
Disszertációk (Diss.)	} 2230	{ 1614	2508
Vegyes (J)			253
Americana (Amer.)	1195	—	—
Kézirat	—	1	2
Egyes mű összesen	11 430	3210	6712
Folytatásos mű	—	2883	2546
Folyóirat	1591	1960	737
Összes beszerzés	13 021	8053	9995
A beszerzésből (1928-ban az egyes művekből) vétel	5041	2897	3062
	6389	5156	6933
Összesen	11 430	8053	9995

Néhány megjegyzés szükséges a statisztikához. A három táblázat különböző alapon készült, néha a naptári évhez, máskor a tanévhez igazodtak. 1928-ban a folytatásos műveket (sorozatba tartozók, részcímes periodikák) nem vették külön tételnek. Ugyanebben az évben a folyóiratoknál nem tüntették fel a vételek és ajándékok megoszlását. Mindez nem zavarja lényegesen az egyes esztendőök összehasonlítását.

A három év különböző állapotot tüntet fel. 1928-ban viszonylag sok pénz állt a könyvtár rendelkezésére, sokat vásárolt. Az 1931/32 a folyóiratpótlások egyik éve, a könyvbeszerzés azért olyan kicsi. Az 1935/36 normálévnak tekinthető. Egyes tételeket néha kivételes tényezők emeltek magas összegre, így például a Gd-Ge szakot 1928-ban egy 1006 kötetes ajándék.

A beszerzésnél a vétel és ajándék mellett hiányzik nagykönyvtáraink mai gyarapodásának egyik lényeges tétele, a csere. Ennek az az oka, hogy a könyvtár nem állt csereviszonyban egyetlen intézménnyel sem, de nem is rendelkezett olyan kiadványokkal, amelyeket külföldi partnereinek megküldhetett volna. Maga az egyetem azonban különféle kiadványait (almanach, tanrend stb.) eljuttatta több külföldi egyetemnek, s a tőlük kapott nyomtatványokat az Egyetemi könyvtárnak ajándékozta. Így került ide sok német, osztrák, svéd, dán és francia disszertáció. Ezeket külön kezelték, címfelvételeiket nem osztották be az alapkatalógusba, hanem csak a disszertációk szak szerint csoportosított külön címjegyzékébe.

A hazai egyetemek ajándékképp közvetlenül küldték meg a kiadványait és a benyújtott disszertációknak egy példányát. Utóbbiakat nem osztották a disszertáció-gyűjteménybe, hanem rendes könyvként kezelték.

A külföldi tudományos folyóiratok és a sorozatba tartozó könyvek cseréjét az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ intézte. Csere céljára a Vallas- és Közoktatásügyi Minisztérium a hazai tudományos folyóiratokból számos példányra fizetett elő, illetve előírta, hogy az állami támogatás fejében a kiadóhivataloknak hány példányt kell átadni a Központnak. A viszonzásként kapott külföldi nyomtatványokból sokat kapott az Egyetemi Könyvtár, ezeket azonban a disszertációkhoz hasonlóan *ajándéknak* tekintette.

A könyvtár „*egyetemi*” jellegét úgy értelmezték a hallgatókkal kapcsolatban, hogy csak a tanulmányaikhoz szükséges művekkel kell őket ellátni. A tankönyvekből néhány olvasótermi példányon kívül legfeljebb kettőt-hármat vásároltak, s ez édeskevésnek bizonyult. Tegyük azonban rögtön hozzá, hogy ennél többet nem is lehetett venni. Ha annyi példányt szerzett volna be a könyvtár, amennyit a diákok igényeltek, egyéb könyvekre semmi pénze nem maradt volna.

A vezetőség arra sem törekedett, hogy a hallgatók irodalmi érdeklődését kielégítse, hogy ellássa őket olvasmányokkal. Az irodalomtörténész szakosok megtalálták a tanulmányaikhoz szükséges anyagot, így a francia szakosok a francia írókat francia nyelven, de a könyvtár külföldi regényeket, drámákat magyar fordításban csak ritkán vásárolt.

Ritkaságok vételére sem törekedett az Egyetemi Könyvtár, ezt kellőképpen megmagyarázza a pénzügyi helyzet. Nem próbálta megszerezni azt sem, ami kéziratárának természetes feladata lett volna, az elhunyt professzorok hagyatékát. Az ajándékok közt is alig akadt kézirat vagy különösebb ritkasággal bíró nyomtatvány, összesen három tétel érdemli meg, hogy külön megemlékezzünk róla.

Az 1932. november 27-én kötött velencei egyezmény alapján Ausztria átadott hazánknak több Bécsben őrzött magyar eredetű kulturális értéket. Ennek kapcsán a Hofbibliothek visszaszolgáltatta a Hevenes gyűjtemény három, még az Egyetemi Könyvtárban történt katalógizálás előtt ismeretlen módon odakerült kötetét. Ebből kettőt az Egyetemi Könyvtár kapott, a harmadik, mivel időközben

újrakötötték s így a gyűjteményhez való tartozását nem ismerték fel, az Országos Levéltárba került.³⁹

David Hunter Miller amerikai diplomata Wilson titkáráként résztvett a Párizs környéki béketárgyalásokon, s ezeknek minden mozzanatát jól ismerte. Tapasztalatait 22 vaskos kötetben nyomtatásban is kiadta, összesen 40 példányban. A nagy feltűnést keltő munkából 4 példány került Európába, egy sorozatot a szerző 1934-ben az Egyetemi Könyvtárnak küldött meg.

Antoninus Florentinus *Confessionaléjának* 1477-ben Magyarországon nyomott kiadásából a könyvtár három példányt őrzött. Ezek közül egyet 1927-ben elcserélt a Preussische Staatsbibliothek négy ősnymtatványáért.⁴⁰

TERVSZERŰ ÉS TERVSZERŰTLEN KÖNYVRENDELÉSEK

A vidéki egyetemi könyvtárakban a beszerzendő műveket a karok, tanszékek és könyvtárbizottságok jelölték ki. Ez így történt régen a budapesti egyetem Könyvtárában is. A Horthy-korszakban megváltoztak az előírások, s az igazgató majdnem teljesen szabad kezét kapott e tekintetben.

Az anyagi helyzet 1925/26-ra az állami átalány felemelése és a könyvtári díj révén lényegesen megjavult. Ekkor még pontosan kiszámították, hogy a jövedelemből mennyit fordíthatnak az egyes karok által kért művek megrendelésére:

hittudományi kar	12 ⁰ / ₀	18	millió korona
jogtudományi kar	22 ⁰ / ₀	33	„ „
orvostudományi kar	30 ⁰ / ₀	45	„ „
bölcsészeti kar	36 ⁰ / ₀	54	„ „
összesen		150	millió korona

A könyvtár 1925. december 18-án kelt körlevelében kérte, hogy ezeknek az összegeknek az erejéig a professzorok közöljék beszerzési kívánságaikat.⁴¹ A karok azonban, a hittudományi kivételével, a régi gyakorlattól eltérően nem adtak rendszeresen kívánságlistákat, s ezért ettől kezdve a könyvtár sem ragaszkodott a százalékos megoszlás előírásaihoz. Mindenesetre a teológusok és az egyes professzorok beszerzési kéréseit mindig igyekezett teljesíteni. Például a teológiai kar 1932 május 2-án 210 mű meghozatalát kérte. Ebből 51 már megvolt az állományban, 6 tétel kétszer szerepelt. A fennmaradó 153 műből 145-re azonnal elment a megrendelés, a többire pedig árajánlatot kértek.⁴²

Más karon is akadtak tanárok, akik többé-kevésbé rendszeresen kérni szokták az őket érdeklő művek meghozatalát, de ezek a tanárok elenyésző kisebbségben voltak.

³⁹ Bővebben I. Tóth A.: „Holt” kéziratgyűjteményének élete. = MKSz. 1958. 42—50. l.

⁴⁰ Bővebben I. Vértessy M.: Az EK. ősnymtatványgyűjteményének története. = Az EK. Évkönyvei. II. 1964. 124. l.

⁴¹ EK. 1433/1925.

⁴² EK. 277/1932.

A régi rendszer, amikor a beszerzésekről kizárólagossági joggal a kari könyvtárbizottságok döntöttek, sok hátránnyal járt, akadályozta a hiányok rendszeres pótlását, az alkalmi vásárlásokat, és más tekintetben is nehézkesnek bizonyult. A Horthy-korszak alatti állománygyarapítás egyéb vonatkozásban volt hátrányos: nem biztosította intézményesen a tudományos szempontból legjelentősebb munkák megrendelését.

A német tudományos könyvtárakban meghonosodott szakreferensi intézménynek csak egy kezdetleges formájával találkozhattunk az Egyetemi Könyvtárban. Néhány éven keresztül ugyanis a tisztviselők közt körözték a különféle német, angol, francia, olasz nemzeti és szakbibliográfiákat, s ezekben szakjuknak megfelelően ki kellett jelölniök, hogy milyen történelmi, filozófiai, nyelvészeti, földrajzi könyveknek a beszerzését javasolják. Az eredmény esetleges volt, függött a könyvtárosok szaktudásán kívül a nyelvismeretüktől és lelkiismeretességüktől. Így filozófiára akadtak a bibliográfiákban közölt munkák értékét jól ismerő kollégák (Prohászka, Mátrai), de már szlávista, romanista csak 2–3 évig dolgozott a könyvtárban, klasszika-filológus egyáltalában nem.

A gyűjtés teljessége, tervszerűsége ellen több kifogást lehet találni. Nézzük például a történelmet! Az ellenforradalom korában az érthető, hogy E. V. Tarle vagy M. N. Pokrovszkij csak egy-egy német nyelvű művel szerepelt a katalógusokban. Azonban a tudományos szocializmus alapítójának fontosabb alkotásait már csak az „ellenséges ideológia” tanulmányozása miatt is be kellett volna szerezni. Mégis a *Tőkéből* csak egy német és két francia nem teljes kiadást lehetett találni. A *Kommunista kiáltványból* akadt egy-egy magyar és francia, valamint egy már 1908-ban elveszett német kiadás. A *filozófia nyomorát* 3 francia és 1 német kiadás képviselte, a *Vogt urat és a Forradalom és ellenforradalom* című műveket egy-egy német kiadás. Ezek közül a könyvek közül a legtöbb esetlegesen került ide, mint például a *Herr Vogt* a Balogh könyvtár egyik tételeként. Megvolt továbbá hat füzet a Tanácsköztársaság idején kiadott, remota anyagként kezelt brosrúrákból.

Még feltűnőbb, hogy a kommunista rokonszenvvel egyáltalán nem gyanúsítható Henri Pirenne belga történész legtöbb könyve 1945 előtt hiányzott, pedig közülük több alapvető műnek számított, nélkülözhetetlen annak, aki gazdaságtörténelemmel, a középkori városokkal vagy Hollandia történetével foglalkozott. Nem szerepeltek az állományban a következők: *Histoire de l'Europe — Histoire économique de l'Occident médiéval — Histoire économique et sociale du moyen âge — La civilisation occidentale moyen âge du XIe au milieu du XVe siècle — La nation belge — La Rijmkronijk van Vlaenderen et ses sources — La version flamande — Le soulèvement de Flandrie maritime — Les anciennes démocraties des Pays-Bas — Chronique rimée des troubles de Flandre — Les villes du moyen âge.*

Egyik olvasó 1928-ban azt panaszolta, hogy a könyvtárban nem talál az utolsó harminc-negyven év angol–amerikai irodalmával foglalkozó munkát.⁴³

Feltűnően hiányos volt az új magyar irodalom beszerzése. Móricz Zsigmondnak az *Aranyszoknyák*, *Az isten háta mögött*, *Forr a bor*, *Hét krajcár*,

⁴³ EK. 48/1928.

Kerek Ferkó, *Magyarok, Pillangó, Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című és több más egyéb kötetét egyáltalában nem szerezte be a könyvtár. Összesen négy olyan Móricz-munka akadt (*Harmatos rózsza — Kivilágos kivilradtig — Míg új a szerelem — Vérben-vasban*), amelyből két és egyetlen jelentéktelen műve (*Vidéki hírek és más elbeszélések*), amelyből három példány akadt. Hogyan lehet ebből a hallgatóság százait kielégíteni? Igaz ugyan, hogy a kor legnagyobb magyar szépirója nem tartozott a tananyaghoz, s így olvastatására az egyetemi oktatás sem törekedett.

Torz lenne a kép, ha a mondottakat nem egészítenénk ki azzal, hogy a beszerzésre mégsem a fentiek a legjellemzőbbek. Akadtak hiányosságok, akadtak szép számban, nagy általánosságban azonban az egyetemi oktatáshoz szükséges, a legújabb kutatási eredményeket feldolgozó német, angol, francia és olasz történelmi, irodalmi, filozófiai műveket meg lehetett itt találni.

A beszerzést a könyvkereskedések azzal segítették elő, hogy rendszeresen beküldték, vételkényszer nélkül, megtekintésre a hozzájuk érkező külföldi könyvek közül azokat, amelyek a könyvtár gyűjtőköréhez tartoztak.

Világnézeti szempontból a beszerzési politika liberális volt, megvették a radikális, baloldali beállítottságú írók műveit is. Kimondottan kommunista könyveket ugyan keveset vásároltak, de azért Lenin összes műveinek 1929–1934 közt megjelent német kiadását az Egyetemi Könyvtár megrendelte, mégpedig nem egy alkalmi vétel keretében, hanem az egyes köteteket rögtön megjelenésük után.

1935–1940 közt nagy munkával teljesen felfrissítették az olvasótermi kézikönyvtárt. A tízezer kötetes állománynak mintegy 30%-át mint elavultat kiemelték, és helyüket újabb megjelenésű tankönyvekkel, kézikönyvekkel, forrásmunkákkal pótolták. Érdemes megemlíteni, hogy Marx *Tőkéje* német kiadásának első kötetét is beosztották ide.

FOLYÓIRATRENDELÉSEK. ELADÓSODÁS

Az első világháború kitörése után az elszigetelődés akadályozta meg a könyvtárt a külföldi folyóiratok és sorozathoz tartozó munkák folyamatos beszerzésében, a húszas évek első felében pedig a pénzhány. 1914 közepe óta nem jártak a francia és angol, 1915 óta az olasz, 1917-től az amerikai periodikák. Az infláció 1924-ig dühöngött, és ha a minisztérium időnkint rendkívüli segélyeket adott is a legszükségesebb művek beszerzésére, ezek vásárló értéke már az engedélyezésnél kicsi volt, de mire kiutalták, még ez az érték is lecsökkent. Izsépy Edit egyik tanulmányában számos adattal illusztrálja ezt a sötét képet.⁴⁴ Némi segítséget csak az jelentett, hogy itthon és főleg külföldön sok intézmény és magánszemély ajándékozott folyóiratokat vagy vállalta magára az előfizetési díjat.⁴⁵

⁴⁴ Izsépy: Az 1920-as évek gazdasági nehézségeinek hatása az EK. folyóiratállományára. = Az EK. Évkönyvei. II. 1964. 127–133. l.

⁴⁵ Izsépy i. m.-ben erre sok esetet találunk.

Az előfizetett kurrens periodikák száma csak 1925 után emelkedett jelentős mértékben, így 1925-től 1927-ig 282-ről 392-re.

Pasteiner 1929-ben merész intézkedésre szánta el magát, és tervének megnyerte a könyvtárbizottságot is. Két évre radikálisan lefaragta az egyes művek megrendelését, ilyeneket kevés kivétellel csak akkor engedélyezett, ha az egyetem tanárai kifejezetten kérték. Minden rendelkezésre álló pénzen a folyóiratok és a sorozatos művek hiányait igyekezett kipótolni. Attól félt, hogy később a hiányzó kötetek teljesen kifogynak, s így megszerzésük lehetetlen lesz.

Az elgondolást csak helyeselni lehet, de túlméretezett voltát már nem. Az eredmény érdekében ugyanis súlyos adósságokat vállalt, sokkal többet rendelt, mint amennyit a könyvtár költségvetése megengedett volna, s ez később károsan befolyásolta a folyamatos rendeléseket. A felelőtlen rendelések oda vezettek, hogy 1931 június végén a könyvtár a Kilián, Ranschburg, Eggenberger könyvkereskedőknek és a Kunststädter hírlapelőfizetési irodának 72 956 pengővel tartozott, épülettartozásért, festésért, bútorok, irodaeszközök kiegészítéséért különböző cégeknek még 14 694 pengővel. Ehhez járult külföldi tartozás címén 6400 márka és olasz, svájci, osztrák kereskedőknek még kb. 2000 pengő.⁴⁶

Az adósságok teljes összege elérte az egy évi teljes bevételt. Súlyosságát fokozta egyrészt a gazdasági válság, melynek következtében csökkent a bevétel, másrészt a cégek saját pénzügyi nehézségei, amelyek miatt egyre erőteljesebben sürgették követeléseik kiegyenlítését.

Egymás után érkeztek a felszólító levelek. Csáthy Ferenc könyvkereskedése például 1932. június 19-én „*legalább az 1929. évről szóló számlák*” kiegyenlítéséért esedezik.⁴⁷ A Franklin Társulat egyetlen hónapban, 1932 májusában három sürgető levelet küldött, az utolsót már ügyvéd írta.⁴⁸ A német Hierschemann cég több eredménytelen felszólítás után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordult panaszával.⁴⁹

Az 1934. év első felében az adósság még mindig meghaladta a 40 000 pengőt, és az év második felében 29 800 pengőre süllyedt.⁵⁰ Ez az összeg már nem okozott komolyabb gondokat.

Részint a kifizetetlen számlák törlesztése, részint a kisebb bevételek miatt 1931-ben nemcsak a hiányzó évfolyamok pótlását kellett abbahagyni, hanem korlátozni kellett a kurrens folyóiratok mennyiségét is. Ekkor 103 folyóirat előfizetését szüntették be, ennek majdnem pontosan egyharmada orvosi tárgyú volt.

1939 szeptemberétől kezdve a beszerzések terén újból jelentkeztek a háborús nehézségek, az összes külföldről érkező nyomtatvány cenzúra alá került. Ennek hátrányos következményeit ugyan sikerült kivédeni. A Pasteiner igazgató által szerkesztett és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól támoga-

⁴⁶ EK. 174/1932.

⁴⁷ EK. 369/1932.

⁴⁸ EK. 367/1932.

⁴⁹ EK. 158/1930.

⁵⁰ Egyet. Gazdasági Bizottság: 130/1934. EK. 719/a/1934.

tott beadvány hatására a minisztertanács hozzájárult ahhoz, hogy az Egyetemi Könyvtár cenzúra nélkül kapja meg a külföldi sajtótermékeket, azonban a politikai tartalmúakat a háború alatt nem bocsájthatja a közönség rendelkezésére.⁵¹

Lényegesen súlyosbodott a helyzet Olaszország hadbalépésével, mert megszűnt az angol–amerikai nyomtatványok szállítási lehetősége. Még rosszabb lett a helyzet a magyar hadüzenet után; ettől kezdve a külföldi beszerzés túlnyomó része Német- és Olaszországra korlátozódott.

AJÁNDÉKBA KAPOTT KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK

A beszerzést számszerűleg nagymértékben emelték ebben a korszakban is az ajándékok, bár az Egyetemi Könyvtárnak nem akadtak olyan mecénásai, mint amilyen a Széchényinek Apponyi Sándor és Todoroszku Gyula volt, vagy mint az Akadémiának Vigyázó Ferenc.

Elsősorban egy állami intézményről kell megemlékeznünk, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központról, amely éveken át vétel és csere útján igen sok periodikát szerzett meg a könyvtárnak, köztük külföldi folyóiratoknak olyan évfolyamait, amelyek a háború következtében hiányoztak. 1926-ban 10 000 pengő értékű folyóiratra fizetett elő az Egyetemi Könyvtár számára.

A külföldi adományozók közt első helyen áll a Nemzetek Szövetsége (Société des Nations), amely 1921-től rendszeresen megküldte kiadványait. Még 1946-ban is érkezett tőle egy könyv, amelyik a Nemzetek Szövetségének a két világháború közti újjászervezésére irányuló terveket ismerteti.

A több ezer darabból álló anyagban akadnak néhány lapos füzetek és terjedelmes könyvek. Elsőrendű forrásanyag ez, nemcsak annak, aki a húszas, harmincas évek nemzetközi jogával, diplomácia- és politikatörténetével akar foglalkozni, hanem a legkülönbébb egészségügyi, gazdasági stb. kérdések kutatóinak is. Megtalálhatók benne a lefegyverzéssel, rabszolgasággal, kábítószerkereskedelemmel, danzigi kérdéssel, kisebbségvédelemmel foglalkozó bizottságok jelentései, ipari, mezőgazdasági, pénzügyi, kereskedelmi statisztikák és egyéb dokumentumok. Megkapta a könyvtár a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal és a hágai nemzetközi döntőbírárság kiadványait is.

Az egyéb jelentős külföldi adományok közül a Carnegie Endowment for International Peace 766 művet és 1195 kötetet tartalmazó küldeménye 1928 nyarán érkezett meg. Az Egyesült Államok történelmére, társadalmi struktúrájára, művelődési viszonyaira, közgazdaságára és irodalmára vonatkozó könyvekből állt. Ezt követte a következő év júniusában a firenzei Ente Nazionale Italica egyesület 1045 kötetes, olasz történelmi forráskiadványokat és egyéb történeti műveket tartalmazó ajándéka, benne egyebek közt az Archivio Storico Italiano teljes 336 kötetes sorozatával.

A könyvtár *Americana*, illetve *Italica* névvel különgyűjteményként ke-

⁵¹ Jelentés 1939/40-ről.

zelte ezeket, annál inkább, mert az adományozók megígérték a későbbi folyamatos kiegészítést. (Ez azonban nem történt meg.) Mindkettő katalógusa nyomtatásban is megjelent.^{51/a}

Az 1937/38. tanév folyamán két jelentősebb külföldi adomány érkezett. Az egyiket — 970 mű 1546 kötetben — a francia kormány küldte, a másik 615 kötetet Isak Collijnnek, a királyi könyvtár igazgatójának a kezdeményezésére a svéd kormány.

A kisebb angol, japán stb. küldemények mellett két németről kell megemlékezni. Az első tulajdonképp csere, de olyan csere, amely számunkra igen hasznos. A Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft felajánlotta 1928-ban, hogy kielégíti az Egyetemi Könyvtár által a legújabb német irodalom termékeiből összeállított kívánságjegyzéket; viszonzásul a duplumanyagból kért magyar könyveket a berlini Humboldt egyetem magyar intézete számára. 1941-ben a német kormány küldött 1355 kötetes reprezentatív anyagot a legújabb kiadású lexikonokból, szépirodalmi, művészettörténeti, történelmi és filozófiai anyagból. Igaz, hogy ezek jelentős része náci beállítottságú volt, de a másik rész olyan műveket tartalmazott, amelyek lényeges tudományos eredményekről adtak hírt.

Ezek a különböző országokból származó, nagy többségében társadalomtudományi jellegű, tehát a könyvtár gyűjtőkörének megfelelő adományok szervesen egészítették ki a meglevő állományt, a legjobb művekkel képviselték a küldő ország tudományát, s így igen hasznosaknak bizonyultak.

A hazai adományok közül a legjelentősebb egy kultúrtörténetileg lehangoló eseménnyel kapcsolatos. A kultuszminisztérium ugyanis 1922-ben takarékosági okból megszüntette az Országos Tanügyi és Pedagógiai Könyvtárat. Ennek állományából az Egyetemi Könyvtár kiegészíthette filozófiai és pedagógiai anyagát. Katalógus alapján 9098 kötetet választottak ki, kb. 2100 kötet folyóiratot és 7000 egyéb művet.

A Közgűjtemények Országos Főfelügyelősége válogatás céljából 1939-ben, illetve 1940-ben két gyűjteményt ajánlott fel. Az egyik, Harsányi Kálmán író hagyatéka, igen sok spanyol szépirodalmi terméket tartalmazott, tehát olyan könyveket, amelyekből az Egyetemi Könyvtár csak igen kevéssel rendelkezett. Reiner János egyetemi tanár hagyatékából jelentős jogtudományi művek kerültek ide.

Tomcsányi János nyugalmazott tanfelügyelő, a belügyminisztérium lengyel referense, halálesetre szóló ajándékozási szerződés révén a könyvtárra hagyta 403 műből álló könyvtárát abból a célból, hogy a lengyel nyelvet tanuló egyetemi hallgatók gyakorló anyagául szolgáljon. Hagyatéka, melyet a könyvtár 1936-ban kapott meg, mint a legjelentősebb magyarországi lengyel nyelvű gyűjtemény a második világháború alatt fontos feladatot teljesített, mert olvasmánnyal tudta ellátni a hazánkba menekült lengyeleket. Sokan használták, és a részben fűzött állapotban levő köteteket a szó legszorosabb értelmében ronggyá olvasták.

^{51/a} A budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtára címjegyzékének mellékletei. 3. Americana. Bp., 1928. 4. L'Italica. Bp., 1929.

IV.

A LEÍRÓ ALAPKATALÓGUS

A könyvtár teljes állományáról a Horthy-korszakban is csak az 1876-ban felállított két katalógus tájékoztatta az olvasókat, a 18×22 cm-es lapokra írt leíró — gyakrabban használt nevén betűrendes vagy nagy- — katalógus és a 13×20 cm méretű „szakcím-tár”.⁵² A címleírási szabályok mindkettőnél azonosak voltak.

Ezek a szabályok az évek folyamán egyre részletesebb és pontosabb felvételeket követeltek a könyvtárosoktól. A nyomtatványokról hiányzó adatokat (szerző keresztnéve, a megjelenés helye és éve, a kiadó, több részből álló munkáknál az egyes kötetek lapszáma stb.) a XX. század elején már gondos utánjárással kiegészítették, és a cédulákon mind feltüntették. A sorozatos, gyűjteménybe tartozó műveknél az egyes köteteket részletesen leíró sorozatfelvételek is készültek.

A pontos katalogizálás érdekében különösen Ferenczi Zoltán tett sokat. Halála alkalmából méltán mondhatta róla Pataky Arnold professzor, a könyvtárbizottság akkori elnöke, hogy „munkásságát legfőképp a könyvtár felvételén anyagának katalogizálására, valamint a könyvtári címjegyzék hiányainak pótlására és hibáinak kiigazítására fordította.”⁵³ A munkában személyesen is részt vett, a nehezebb, bonyolultabb címleírásokat maga készítette el.

A magyar könyvtárak címfelvételi gyakorlata egymástól sokban különbözött. Az egységes, azonos szabályok szerinti katalogizálás csak az első világháború után vált parancsoló szükségességgé. 1923-ban ugyanis Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ névvel egy központi szervet alapítottak, s ennek az Országos Magyar Gyűjteményegyetem 1923 júliusában hozott határozatával egyik kötelességévé tette, hogy a húsz legnagyobb magyar könyvtár 1920 óta beszerzett anyagáról közös központi címjegyzéket állítson fel.

Nyilvánvaló, hogy központi katalógust csak úgy lehet szerkeszteni, ha az egyes intézmények azonos szabály szerint jelentik be anyagukat. Ezért a Bibliográfiai Központ 1924 végén kidolgozott egy magyar címfelvételi szabálytervet.

Az Egyetemi Könyvtár katalogizálási gyakorlata erős német hatás alatt alakult ki. A központot igazgató Pasteiner Iván, aki korábban az Egyetemi Könyvtár őre volt, a magyar szabályzat elkészítésénél is ezt vettette mintának. Az egyes könyvtárak hozzászólásai után elfogadott végleges szöveg Prohászka Lajos filozófusnak, a központ egyik munkatársának, a pedagógia későbbi egyetemi tanárának a műve.⁵⁴ 1928-ban *A központi címjegyzék katalogizálási szabályai* címmel könyvalakban is megjelent. Ámbár nagyjából a porosz instruk-

⁵² Mindkettőről bővebben I. Vértessy: Az EK. a kapitalizmus korában. = Az EK. Évkönyvei. IV. 1968. 143—146. l.

⁵³ KB. 1927. XI. 21-én.

⁵⁴ Domanovszky Ákos szóbeli közlése.

ciók⁵⁵ előírásait követi, nem szolgai átvétel. A leglényegesebb különbség a tárgyi vezérszó megválasztásánál mutatkozik. A német anonim munkánál vezérszónak „az első nem jelzői vagy határozói viszonyban álló főnevet vagy főnévként használt más beszédrészt (*substantivum regens*)” veszi. A magyar szabályzat 93. §-a szerint a vezérszó „a tárgyi cím első szava”, ha azonban ez az első szó névelő, határozószó, kötőszó, akkor az ezt követő szó alatt kell a címleírást megkezdeni.

Noha ez a változtatás igen szerencsés, a szabályokat nem ismerő olvasó számára megkönnyíti a keresett művek megtalálását, az Egyetemi Könyvtár továbbra is megmaradt a porosz minta nyomán kialakított gyakorlat mellett, továbbra is az első alanytestben álló szót tette meg vezérszónak az anonim műveknél. Pasteiner ugyan igazgatói kinevezése után, anélkül, hogy munkatársaival megbeszélte volna, elrendelte, hogy az Egyetemi Könyvtár teljes egészében vegye át a Bibliográfiai Központ szabályzatát. Czeke Marianne azonban ebben az ügyben terjedelmes emlékiratot készített. Arra a szóbelileg többször hangoztatott aggályára hívta fel a figyelmet, hogy az általa helytelen szóhasználat „névszós”-nak nevezett rendszer előnyeit ellensúlyozzák azok a nehézségek, amelyeket egy 80 esztendő múltú katalogizálási rendszer megváltoztatása okoz, „különösen akkor, amikor ... kilátás van arra, hogy a katalógus kettőssége éveken át fog tartani.”⁵⁶

Czekének annyiban igaza volt, hogy az első szóra való áttérés esetén az egész katalógust rövid idő alatt át kellett volna dolgozni, mint ahogy ez később, az ötvenes években meg is történt. Ha erre a célra nem lehetett munkakerőt biztosítani, akkor a kettősséggel járó zavarok miatt valóban nem volt célszerű a vezérszó kiválasztásának rendszerén változtatni. Pasteiner ezt belátta, és visszavonta rendelkezését. A központi címjegyzék részére azonban a könyvtár új anyagát a nyomtatott szabályok szerint jelentette be.

A német szótárak, lexikonok, bibliográfiák az ä, ö, ü betűket úgy tekintik, mintha ae, oe, ue lennének. A központi címjegyzék előírásai ezt a betűrendet részben átvették. A 40. § ugyanis a következőképp intézkedik: *A vezérszó kivételénél az idegen neveknél átírjuk az ä, ö, ü, äu betűket ae, oe, ue, aeu betűkre.* A beosztásról szóló paragrafusok ezt a rendelkezést nem ismétlik meg, a 179. § csak annyit mond, hogy *„a beosztás a latin abc betűinek sorrendjében történik, azonban a rövid és hosszú magánhangzók (a, á, e, é stb.) közt nem teszünk különbséget.*” Természetesen az o és ö az u és ü közt nem hosszúsági különbség áll fenn, mégis, mind az Egyetemi Könyvtár, mind az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ a betűrendben az ö-t mindenütt következetesen oe-nek tekintette, s az od és of közé illesztette. Így az Ökrös nevet az Odor és Okolicsányi, a Bölönit pedig Bodrogi és Bogár közt lehetett csak megtalálni. Ugyanez áll az ä-re és az ü-re is.

Mindez nehezítette a katalógus használatát. Minden egyes olvasót külön kellett megtanítani erre a magyarban teljesen érthetetlen szabályra, s így gyak-

⁵⁵ Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken. 2. Aufl. Berlin, 1909.

⁵⁶ EK. 1195/1926.

ran előfordult, hogy egyes ö, ü betűs szerző nevét, vagy ilyen betűket tartalmazó vezérszavas műveket nem találtak meg a katalógusban. (Az ä = ae, ö = oe, ü = ue betűrendet követi még ma is a könyvtár alapkatalógusa, s az ebből eredő nehézségekkel a közönség ma is küzd.)

A régi, hiányos, kevés adatot tartalmazó felvételek revíziója a húszas évek végén nagy lendületet vett. Ekkor készült el egyes nagy címszavak (Aristoteles, Goethe, Handbuch stb.) új, minden igényt kielégítő katalógizálása. Az igazgató tervbe vette az egész 640 000 kötetes állomány rekatalógizálását. A munkát tíz évre tervezte,⁵⁷ de az ütem hamar lelassult, s a munka máig sem fejeződött be.

Még két, a címfelvétel részletességét fokozó változás történt, bevezetésükért főleg Czeke Marianne harcolt. Az egyik a gyűjteményes munkák felvételénél az egyes kötetek lapszámának kitétele volt, a másik pedig a több kötetes munkák katalógizálásánál a kötetek tartalmának feltüntetése akkor is, ha ez a címlapokról hiányzik. A Pasteiner részére készült feljegyzésében Czeke rámutatott arra, hogy a Molière-művek revíziójánál „Eckhardt tanár úr kívánságát honorálva, a kutatók könnyebbségére, szegletes zárójelben az egyes kötetekre rávezettük a bennük foglalt színművek címeit. Ez bibliográfiailag nem volt szükséges, s a tisztviselőre, valamint az átnézőre nagyobb munkát ró, viszont nem tagadható, hogy ezáltal a kutató is, de még az altiszti személyzet is sok munkától kímélődik meg.”⁵⁸

A SZAKKATALÓGUS

A szakkatalógus 1875-ben megállapított rendszere több mint fél évszázadon át, 1932-ig változatlan maradt. Legnagyobb hátrányának azt tekinthetjük, hogy túl nagy csoportokra tagolta a cédulákat, s ezeken belül kisebb csoportok kialakítására nem nyílt mód.

Ez volt a helyzet 1876-ban, s ez a hiba az állomány gyarapodásával párhuzamosan egyre érezhetőbbé vált, hiszen a könyvek száma növekedett, a szakokét viszont nem szaporították. Az 1931/32. évi könyvtári jelentésben igen kirívó példákat olvashatunk erről. A Ga szak, mely a hazai történelem kivételével az összes történelmi tárgyú művet magában foglalta, tehát nemcsak az egész világtörténelmet, hanem a segédtudományokat is, összesen kb. 35 000 cédulából állt. Aki tehát nem ismert szerzőt, és a szakkatalógus segítségével próbált az őt érdeklő tárgyról, mondjuk a népvándorlásról irodalmat keresni, annak ennyi katalóguslapot kellett több napos munkával átböngészni! Az irodalomtörténet (Gc) szakban sem nyelvi, sem időrendi megkülönböztetést nem találunk, ráadásul ide osztották az irodalomelméleti műveket is. A cédulák száma 26 000 körül mozgott! Az egyháztörténelem (Ac) szakban 10 000 cím zsúfolódott össze, egymás mellé kerültek a katolikus és protestáns egyházak, valamint a nem keresztény vallások történelméről szóló munkák felvételei.

⁵⁷ Jelentés az 1928/29. évről.

⁵⁸ EK. 1195/1926.

Ugyanilyen terjedelmű volt az *Eb* szak, ebben a fizikai, kémiai, asztronómiai munkák az okkultizmussal, jövődölésekkel foglalkozókkal keveredtek össze.

A szakok nagy terjedelme mellett a szakszerűtlen csoportosítás is hiba volt. Nékám professzor, amikor az egyetemi tanács felkérte az 1931/32. évi könyvtári jelentés értékelésére, igen lesújtó véleményt mondott az orvostudományi szakokról. Idézzük bírálatának legalább az elejét:

„Az első, a Da csoportnak a tagjai az összefoglaló munkák, az ember-taniak, a bonctan, szövettan és fejlődéstan. A komparatív anatómia lehet, hogy szintén ide van értve, de épp úgy szerepelhet a Df jelzés alatt az állatorvosi tudományoknál. Ebbe a Da csoportba tartozik még azonkívül az élettan és az életvegytan, viszont a biológia sehol sincs említve, pedig ide is tartozhat, a Df-hez is, de talán az Ec zool. vagy Ec bot. csoportba iktattatott bele. Ide van továbbá — nézetem szerint — egészen helytelenül sorolva a bakteriológia, amelyet nálunk az általános kórtan és higiénia tanárai adnak elő. Ezek valamelyikéhez, a Db vagy a De csoportba kellett volna betenni. Ez zavarokra fog vezetni, még inkább azonban az a körülmény, hogy a vegytan Eb chem., továbbá az életvegytan a Da, a kórtani vegytan a Db, a törvényszéki vegytan — melyet kár külön szerepeltetni — a De csoportban szerepel; ha már ennyire tagozunk, akkor a közegészségtannak, a gyógyszerertannak és belorvostannak még fontosabb kémiai érdekeltségük van, amelyek szintén megkövetelhetnék a külön méltatást.

A Db csoportba soroztatott a kórboncolástan, az általános kór- és gyógytan és nagy meglepetésemre a diagnosztika. Ez így igen célszerűtlennek látszik; az magától értetődik, hogy pl. a szemészeti diagnosztika a szemészethez, a bőrgyógyászati a bőrgyógyászathoz, a sebészeti a sebészethez, szóval mindegyik klinikai ágának diagnosztikája az illető ághoz tartozik, és a diagnosztikának mint külön fejezetnek nem igen van létjogosultsága . . .”⁵⁹

A könyvtár vezetősege is belátta, hogy a szakrendszeren változtatni kell. A legtermészetesebb megoldás a régi szakrendszer lezárása lett volna, egybekötve egy, a szükségletnek jobban megfelelő, rugalmasabb rendszerű új szakkatalógus felállításával. A régi könyvek még átszakozás esetén is maradhattak volna a régi raktári jelzeten.

Pasteiner igazgató azonban csak két lehetőséget látott. Az egyik az, *„ha a tudomány mai színvonalának megfelelő új szakrendszer állapíttatnék meg, és ezzel kapcsolatban a könyvtanyag, mely a szakrendszernek megfelelően van a raktárban is felállítva, az új szakrendszernek megfelelően átrendeztetnék.”* Ez azonban olyan nagy és költséges munka lenne, melyre az alkalmazottak csekély létszáma miatt a könyvtár nem vállalkozhat. A másik — Pasteiner szerint egyedül szóba jöhető megoldás — a régi rendszer foltozgatása volt, nevezetesen az, hogy az addigi szakrendszert megtartva *„azt olyképpen építjük ki, hogy alszakjait a tudomány mai differenciáltságának és a könyvtárban leginkább képviselt tudományszakoknak megfelelően további osztályokra bontjuk, és a szaccímjegyzéket az eddigi alszakokon belül ezen alosztályokra szét-*

⁵⁹ Jegyzőkönyv az egyetemi tanács 1932. VIII. 31-i üléséről. 7720/1931—32. sz. EK. 522/1932.

bontva állítjuk fel. A feladat ily megoldása mellett a könyvek eredeti helyükön maradnak, és címjegyzék-céduláikkal együtt változatlanul megtartják könyvtári jelzetüket, vagyis a fő- és alszakokat jelző nagy, illetve kisbetűt, valamint a számjegyet. E jelzet alatti törtvonal alá jegyeztetik fel az új szakalosztály, mely a megfelelő tudományszak latin nevének kezdőbetűit tartalmazza.”⁶⁰

Nékám professzornak az új rendszer „gyakorlati hasznavehetőségére vonatkozóan súlyos aggodalmai” voltak. A régi szakrendszerről mondott bírálata után nem lephet meg senkit, ha új alosztályok létesítése helyett helyesebbnek tartotta „egészen új felosztást építeni ki a tízes számrendszer alapján, amint azt külföldön már sokfelé teszik, ami nem igényelte volna maguknak a könyveknek más elhelyezését, csupán a világos rendszernek a katalógusban való keresztülvezetését.”⁶¹

Pasteiner hallani sem akart a decimális osztályozásról. „Nem kívánok ki térni — hangoztatta a Nékámnak adott válaszban — azokra a lesújtó bírálatokra, melyek ezt a rendszert elsőrangú könyvtári szaktekintélyek részéről világszerte érték . . . , csupán azt vagyok bátor megjegyezni, hogy nagy történeti múltú és egyetemes jellegű európai könyvtárak közül (British Museum, Bibliothèque National, berlini, müncheni, bécsi állami könyvtárak, Deutsche Bücherei, sőt a New York Public Library is) ezt a rendszert egyik sem követi.”⁶²

Az igazgatónak a tízedes rendszer iránti ellenszenvéről egyéb adattal is rendelkezünk. Ebben az időben történt, hogy az Institut de Classification Decimale a Magyar Tudományos Akadémiához fordult, és javasolta, hogy szervezzenek hazánkban olyan nemzeti bizottságot, amely az Instituttal kapcsolatba léphet, és közreműködhet a decimális rendszer tökéletesítésében. Balogh Jenő főtitkár ebben az ügyben Pasteinertől kért tanácsot. Ő válaszában kifejtette, hogy Magyarországon a tízedes osztályozás nem honosodott meg, történelmi múlttal bíró könyvtáraink nem akarják feladni az „évszázadok tapasztalatai alapján kialakult[!] és igényeiknek megfelelő szakrendszert.” Semmi sem indokolja tehát ilyen bizottság felállítását, annál kevésbé — fejezte be levelét — mert nálunk hiányoznak a tapasztalatok.⁶³

A könyvtárbizottság egyhangúlag magáévá tette Pasteiner nézeteit, és elfogadta az általa ajánlott újítást, vagyis a régi szakok alosztályokra való bontását. Ez a bontás azonban nem történt meg minden szakban, így az orvosiban sem.

A legtöbb alosztály — számszerint 28 — a történelem szakban létesült. Külön csoportba kerültek a segédtudományok ágai, a diplomatika, heraldika, kronológia, genealógia, a történetírás története, a történeti földrajz, továbbá a hindu, sémi, német, angol, francia, olasz történet, a Keletnek (török-tatár népek, irániak, örmények) a Balkánnak, Afrikának, Amerikának, Ausztráliának a múltjával foglalkozó munkák stb.

⁶⁰ Jelentés 1931/32-ről.

⁶¹ KB. 1932. XI. 25-én.

⁶² Uo.

⁶³ EK. 344/1932.

A rendszerben tudományos szempontból lehet találni hibákat, következetlenségeket. Például Belgium történelme a francia történelemhez (*Ga rom.*) került, míg Németalföldé az „északi germán és balti népek és államok története” tárgyú *Ga sept.* szakba, az eszkimók történetével együtt. A főhiba azonban az, hogy továbbra is merevek maradtak a szakok, a továbbfejlesztésre nem adódott lehetőség.

Noha a modern osztályozó rendszerek mélyrehatóbb rendszerezést követelnek, az új alosztályok egyike-másika elfogadhatónak bizonyult, mégpedig azok, amelyekből az Egyetemi Könyvtár aránylag kevés művel rendelkezett. Így a *Ga her.* (heraldika, szfragisztika), *Ga soc.* (titkos társaságok története) elnevezésű tokokba 200–300-nál több mű nem került. Da a *Ga germ.*-be (németiség története, osztrák tartományok, Svájc, Luxemburg, frank birodalom, reformáció) már a kezdetben, a felbontáskor legalább 6000 szakcédula halmozódott össze, s ezeknek az átnézése — ha valaki rászánta magát — hosszú órákig eltartott.

Az egyik fő gyűjtőkörben, a filozófiában összesen hét alosztályt állítottak fel, s ezt igazán nem lehet kellő részletezésnek elfogadni. Az *Fa log.*-ban együvé került a logika, ismeretelmélet, tárgyelmélet, matematika filozófiája és a fenomenológia, az *Fa pract.*-ban pedig az értékelmélet, etika, társadalomfilozófia, kultúrfilozófia.

Pasteiner, amikor az Egyetemi Könyvtár szakrendszerét védte, nem beszélt arról, hogy a nagy történeti múltú könyvtárak, ha a tizedes rendszert nem is fogadták el, az egyes szakokon belül sokkal részletesebb tagozódást alkalmaztak. Nem említve Dewey, Cutter vagy a washingtoni kongresszusi könyvtár rugalmas rendszereit, csak James Duff Brownnak osztályozásával szeretném az Egyetemi Könyvtárét összehasonlítani. Legnagyobb történelmi anyaggal rendelkező könyvtárunk az összes angol, skót és ír történelemmel foglalkozó művet a reform után is egyetlen szakba osztotta, a *Ga angl.*-ba, míg Brownnak az *angliai városi könyvtárak* részére készített rendszere a magyar történelmen belül egyedül a mohácsi vészig terjedő időszakban 20 alszakot különböztet meg!⁶⁴ Ezzel kapcsolatban gondoljunk arra, hogy ezekben a public librarykben nyilván milyen kevés magyar történelemmel foglalkozó művet lehet találni!

A régi szakrendszer sok munkával járó, és aránylag kevés hasznot hozó felbontása az esztétika (*Fb*), a művészettörténet (*Gd*) és a világtörténelem (*Ga*) szakokban 1933 és 1939 között megtörtént. A munkát 3–4 tisztviselő délutáni különmunka keretében végezte, és összekapcsolta a címfelvételek részleges revíziójával; sok hiányzó adatot (lapszám, nyomda stb.) pótoltak a cédulákon. Később megkezdték, de nem fejezték be a filozófia (*Fa*) és az irodalomtörténet (*Gc*) alosztályokra bontását.

⁶⁴ Gulyás P.: A bibliográfia kézikönyve. 1. köt. Bp., 1941. 531. l.

Az olvasók régebben — Szilágyi igazgatósága idején — nem kereshettek a katalógusokban, mert mind a leíró, mind a szakkatalógus tokokban rögzítés nélkül egymásra helyezett lapokból állt. Így a használók a cédulák rendjét könnyen összezavarhatták, s ezáltal egy-egy művet megtalálhatatlanná tehetek. Az igényelt könyvek jelzetét ezért csak megbízható kutatók — elsősorban egyetemi tanárok — írhatták ki személyesen, mások számára a raktári dolgozók keresték ki. Ez azonban — a korabeli panaszokból tudjuk — sokszor kellett leni a történt, és előfordult, hogy egyik-másik könyvre utánanézés nélkül ráfogták, hogy nincs meg.⁶⁵

Ferenczi liberálisabb volt, megengedte, hogy a látogatók használhassák a katalógust. Ennek eredményeként a szoros betűrend több helyen megbomlott, és sok cédula megrongálódott. E sorok írója a harmincas években szemtanúja volt, hogy egy idősebb, azóta elhunyt egyetemi tanár három különböző tokból kivett egy-egy katalóguslapot, leírta róluk a jelzetet, s utána valamennyit egymás mellé tette az egyik tok elejére. Pasteiner ezért elrendelte, hogy a leíró katalógus tokjait az olvasók csak egy könyvtári dolgozó felügyelete mellett nyithatják ki. A szakkatalógus céduláit viszont nem sokkal kinevezése után zsineggel összefűzte.

1937-ben az épület átalakítása folytán a kölcsönző és vele együtt a szakkatalógus a földszintre került. A leíró címtár maradt a régi helyén, az I. emeleten, s ezáltal a közönség részére még hozzáférhetetlenebbé vált.

Az olvasók így az esetek 90%-ában a szakkatalógust a leíró katalógus helyett használták. E használatnak magától értetődően az volt az előfeltétele, hogy ismerjék a szakbeosztást, és tudják, vagy legalább sejtsek, hogy a keresett művek milyen szakba tartozhatnak, vagyis minden keresés alkalmából saját maguk számára „megszakozták” a könyveket. A keresést csak kis mértékben könnyítette meg az, hogy 1938-ban a szakrendszerhez nyomtatott mutató készült. Ennek első fele felsorolta a szakokat, a második fele pedig egy betűrendes tárgymutatót tartalmazott.⁶⁶

A szakkatalógusban az ismert szerzőjű művek keresését az alszakokra bontás csak megnehezítette. A szakok szaporodtak, és a látogatónak a birtokában levő cím alapján, könyv nélkül kellett arról dönteni, ami néha még a könyvet átnéző szakozónak is problémát okozott: milyen szakba tartozhat a mű?

Ehhez addig, amíg egy szak felbontását megkezdték, de nem fejezték be, más nehézség is járult. A betűrend eleje és az új beszerzések az alosztályok szerinti csoportosításban kerültek tokokba, a betűrend többi részét viszont a régi, osztatlan szakokban lehetett megtalálni. A szegény látogatónak tehát

⁶⁵ Egy ilyen esetről megemlékezik Vértessy: Az EK. a kapitalizmus kibontakozása korában. = Az EK. Évkönyvei. IV. 1968. 155. l.

⁶⁶ Mutató a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárának szakrendszeréhez. Bp., 1938.

azon is kellett törni a fejét — ha ugyan egyáltalában tudott a felbontás tényéről — hogy vajon az általa keresett művet a már felbontott vagy a még felbontatlan anyagot tartalmazó tokban keresse.

ÚJ KATALÓGUSOK

A Horthy-korszak elején a beszerzési keret alacsony volta miatt csak kevés könyvet vásárolhatott a könyvtár, s ezek feldolgozása nem vett igénybe sok időt. Így alkalom nyílt a feldolgozatlan aprónyomtatványok, mint jogi disszertációk, halotti versek és beszédek, üdvözlő beszédek stb. rendezésére. Ezek céduláit külön állították fel, nem kerültek be sem a leíró, sem a szak-katalógusba. Egyes csoportokban a munkálatok csak megindultak, illetve folytatódtak, de nem fejeződtek be.⁶⁷

1926-ban az 5651/1924. M. E. rendelet alapján megkezdődött az új szerzeményeknek az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ címjegyzéke részére való bejelentései. Úgy tervezték, hogy nemcsak az új könyveket fogják bejelenteni, hanem a teljes állományt. Ez azonban munkaerő-hiány miatt nem történt meg.

A bejelentés megindítását a könyvtár összekapcsolta az annyira hiányzó, olvasók részére is hozzáférhető második leíró katalógus felállításával. A felvételek nemzetközi méretű kartonokra kerültek, címfelvételi szabályuk azonos volt a központi címjegyzékével, tehát anonim munkáknál vezérszónak nem az első alanyesetben álló főnevet vették, hanem az első szót.

1926-tól minden új szerzeményről és rekatalogizált műről ennek a katalógusnak a számára is készült felvétel. Használatba vételét illetőleg az igazgató optimista volt. „*Reményünk van rá — írta az 1937/38. évi könyvtári jelentésben — hogy 4–5 éven belül a könyvtár előcsarnokában felállítandó szekrényekben a közönség rendelkezésére tudjuk bocsájtani.*” Ez nem valósult meg, a felszabadulásig a kartonok egy raktárhelyiségben porosodtak, ámbátor rendezve voltak. Így a készítésére fordított munka csak 1946 után hozta meg a gyümölcsöt, azóta a látogatók ebből tájékozódhatnak az 1926 óta beszerzett anyagról.

A könyvtár 1876, a mostani épületbe költözés után, egy helyrajzi vagy más néven raktárkatalógust is kezdett, de ennek készítését két évvel később beszüntették.⁶⁸ A raktárkatalógus felállítását a minisztérium is, az egyetem is, többször sürgette, a könyvtár viszont munkaerőhiányra hivatkozva évtizedeken át kitért a kérés teljesítése elől. Valóban akkor, amikor a cédulák túlnyomó részét kézzel írták, egy újabb katalógus nagy munkatöbbletet jelentett volna.

Utoljára az egyetemi tanács a 4632/1913–14. számú rektori átirattal rendelkezett el, hogy „*az Egyetemi Könyvtár anyagának általános leltára azonnal elkészíttessék.*” (Az irat tartalmából kiderül, hogy leltár alatt ez esetben helyrajzi katalógus értendő.) Ferenczi Zoltán 1914-ben 40 000 koronára becsülte el-

⁶⁷ Tóth A.: Kisnyomtatványok az EK-ban. = MKSz. 1968.

⁶⁸ Vértessy: Az EK. a kapitalizmus kibontakozása korában. = Az EK. Évkönyvei. IV. 1968. 144–145. l.

készítésének költségét, és egyéb fontos munkákra hivatkozva kérte a rendelkezés megváltoztatását.⁶⁹ Nem sokkal később kitört a világháború, s ezután hosszú ideig fel sem merült a kérdés.

1929-ben a könyvtár több Royal írógépet szerzett be. Ettől kezdve gépirással készültek a katalógusok, mégpedig úgy, hogy a gépbe egyszerre több — legalább három — lapot tettek, ebből egyet a leíró, egyet vagy többet a szak-katalógus részére, egy-egy másolatot pedig a raktári jelzetek sorrendjében rendeztek és állítottak fel az úgynevezett helyrajzi katalógus számára.

A raktárkatalógus foghíjas maradt, mert a régebbi felvételek céduláit, a rekatalogizált művek kivételével, még rövidített leírással sem készítették el. Mivel a beszerzési leltári szám és a raktári jelzet között semmiféle összefüggés sem volt, raktárrevíziót csak az 1929 után naplózott művekre vonatkozóan lehetett tartani.

A raktárkatalógus hátlapját 1931-től rovatokkal látták el, s ettől kezdve a könyveket elkísérte a szerzeményi osztályra való beérkezéstől a raktárba elhelyezésig. A rovatokban a tisztviselők és raktárkezelők dátummal és aláírásukkal jelezték, hogy mikor, és ki végezte el a rendelés előtti hasonlítást, a rendelést, naplózást, bélyegzést, számozást, címfelvételt, revíziót, a kötésre küldést és a raktárban megőrzésre való átvételt. Ez a — tréfásan pedigrének nevezett — kísérőlap az egyéni felelősség fokozását és a munka ellenőrzését akarta elősegíteni, s e feladatnak sok tekintetben meg is felelt.

A szakkatalógust igénylők számára némi segítséget jelentett a leíró karton-katalógussal egyidőben, 1925-ben létesített földrajzi katalógus. Az ide szánt cédulákat ugyan eleinte az alapkatalógusba osztották, de Czeke Marianne már említett pro memoriája ez ellen is tiltakozott. Úgy vélte, hogy ezek helye nem a „*betűsoros katalógusban*” van, hanem egy kartoték címjegyzékben.⁷⁰ Véleményét Pasteiner elfogadta, és külön földrajzi katalógust állíttatott fel. Ennek szekrénye már nem a raktárba került, hanem a kölcsönző helyiségében a közönség rendelkezésére állott. Ide bekerült minden olyan nem szépirodalmi mű cíMLEÍRÁSA, amelyiknek a címében előfordult egy földrajzi fogalom (ország, város, falu, tájegység), még akkor is, ha ez a fogalom csak körül van írva.

Az egyes fogalmakon belül a felvételek a következő 16 csoportra tagozódtak:

teológia, vallásügy	irodalom, nyelvészet
jog	múzeum- és könyvtárügy,
állam- és közigazgatás,	bibliográfia
szociálpolitika	művészetek, archeológia
közgazdaság, statisztika	földrajz, néprajz
orvostudomány	egyetemek, főiskolák
természettudományok, technika	kongresszusok, társulatok
filozófia, nevelés- és oktatásügy	sport
történelem	sajtó

⁶⁹ Jelentés a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemi Könyvtár helycím-tárának (általános leltárának) elkészítése tárgyában. Bp., 1914.

⁷⁰ EK. 1195/1926.

Így a *Majs község szociográfiai adattára* című könyv a „*Majs, Állam- és közigazgatás, szociálpolitika*” csoportba került, a *Népszokások az ezer tó országában* című pedig a „*Finnország, Földrajz, néprajz*” elnevezésűbe.

A földrajzi katalógus jó használhatósága mellett ugyanabban az elemi hibában szenvedett — bár kisebb mértékben — mint a szakkatalógus, nélkülözte a rugalmasságot. Falvakra, kisebb helységekre kitűnőnek bizonyult, de idővel egyes csoportjainál — ilyen például „*Németország, Irodalom, nyelvészet*” nagyon sok felvétel halmozódott volna össze. Hogy ez mégsem történt meg, annak az az oka, hogy a tárgyszó-katalógus felállítása, vagyis 1949 óta nem kerültek ide új felvételek.

Készült egy portré címjegyzék is, amely nyilvántartotta az újonnan katalogizált könyvekben levő arcképeket az ábrázolt személyek szerinti betűrendben. Ennek különösen a szerkesztők, kiadóvállalatok vehették és veszik hasznát. 1935-ig kb. 6000 arcképről készült karton.⁷¹ Ez a szám 1945-ig több, mint kétszeresére emelkedett, és ma is állandóan növekszik.

A különgyűjtemények közül 1931-ben az olvasótermi állomány revíziójával és felújításával kapcsolatban új leíró és szakkatalógus készült. A 9527 kötetről készített kb. 80 000 karton újításképp viaszpapíron (stencilen) való sokszorosítással készült. Az évi jelentés rámutat a kartoték címjegyzékek a kinyomottal szemben arra az előnyére, hogy használhatósága a könyvanyag folytonos kiegészítésével és felújításával párhuzamosan haladhat.⁷²

Néhány évvel később újból nagyobb arányú felfrissítésre került a kézikönyvtár, s ez alkalommal ismét új katalógus készült. Ekkor azonban visszatértek a korábbi gyakorlathoz, „*ugyanis — indokolja az 1940/41. évi jelentés — a kartonok a nagy forgalomban gyorsan bepiszkolódnak, rongálódnak, azonkívül pedig a katalógustokok [helyesebben fiókok] használatában a látogatók — sűrűbb forgalom esetén — akadályozzák egymást.*” Mindenesetre mindkét fajta (nyomtatott és gépelt) katalógusnak megvannak az előnyei és hátrányai. A nyomtatottnál a legnagyobb hátrány a viszonylagos drágaság. 1939-ben a könyvtárnak rendelkezésére állt a kinyomtatáshoz szükséges összeg, s ezért egy 38 íves könyvben került az olvasók kezébe.⁷³

1917-ben készült el a Shakespeare gyűjteményről tájékoztató külön katalógus, de nyomdatechnikai okok miatt csak 1920-ban jelent meg.

1918-ig nyomtatásban jelent meg az évi gyarapodási jegyzék. Erre a Horthy-korszakban anyagiak hiánya miatt nem volt mód. Egy időben úgy látszott, hogy ezt pótolja a Bibliográfiai Központ által kiadott *A magyar köz-könyvtárak gyarapodásának központi címjegyzéke*, amely a húsz legnagyobb könyvtár gyarapodását regisztrálta, az Egyetemi Könyvtár által bejelentett műveknél a jelzet feltüntetésével. A vállalkozás azonban hamar abbamaradt, csak 22 füzet jelent meg ugyanannyi hónap gyarapodásáról (1926. január—1927. október), a két utolsó füzet három évi késedelemmel.

⁷¹ Jelentés 1934/35-ről.

⁷² Jelentés 1931/32-ről.

⁷³ A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetemi Könyvtár olvasótermének címjegyzéke. Bp., 1939.

V.

OLVASÓSZOLGÁLAT

A nyitvatartási idő ismételten változott. A háború befejezése utáni években szénhiány miatt a nehezen fűthető nagy olvasótermet a téli hónapokban nem nyitották ki, és csak a folyóiratolvasót használhatták a látogatók. A nagyhéten és augusztus második felében takarítás miatt szünetelt az olvasószolgálat. A harmincas évek közepétől a raktárépítések miatt nyáron másfél, két, sőt egy ízben három hónapig zárva maradt a könyvtár.

Az olvasóterem 1921-től hétköznap 9–19-ig, 1927-től 9–20 és 1933-tól 8–20 óra közt állt a közönség rendelkezésére. A folyóiratolvasó nyitvatartási ideje 1927-ig 9–12 és 15–20, a korszak második felében pedig 9–14 és 15–20 óra volt. Kölcsönözni 9 és 14 óra közt lehetett, 1932-től a reggeli nyitást fél órával korábbra tették.

A vasárnapi nyitvatartást a látogatók komolyabb formában nem kérték. Nékám professzor javasolta 1932-ben, hogy az olvasótermet 20 órakor még ne csukják be, indítványát Pasteiner véleménye alapján elutasították, mert ennek elfogadása egyrészt személyi, másrészt anyagi nehézségbe ütközik. A meglevők mellett ugyanis még egy felügyelő tisztviselőt, két szolgát és egy ruhatárost kellene alkalmazni, emellett nőne a villany és a tüzelőanyag-fogyasztás. Egyébként — mondta Pasteiner — a hazai viszonyok mellett a 8 óra utáni nyitvatartás „kétes értékű”.⁷⁴ Azt azonban még 1929-ben elismerte, hogy a délutáni, 3–8 óráig tartó kölcsönzés fontos lenne, noha a személyzet növelése nélkül megvalósíthatatlan. Erre a célra a minisztériumtól 2 szakdíjnok és 5 napibéres szolga alkalmazását kérte.⁷⁵ Felterjesztését a lehető legrosszabb időben küldte el, abban az esztendőben, amikor egy minisztertanácsi határozat 6 év alatt elérendő 10%-os létszámapasztást rendelt el.⁷⁶

A forgalom nagyságát az alábbi táblázat érzékelteti:

év	olvasóterem		folyóiratolvasó		kölcsönző		összesen	
	olvasó	mű	olvasó	mű	olvasó	mű	olvasó	mű
1921	10 801	17 016	3 185	4 366	6 721	15 609	20 707	36 991
1925	39 875	77 323	3 669	5 776	7 046	16 663	50 590	99 762
1930/31	56 432	88 179	19 459	40 137	10 543	21 780	86 434	150 096
1935/36	37 688	52 565	9 835	35 102	8 861	12 546	56 384	100 213
1940/41	23 942	41 289	7 837	22 221	11 655	20 562	43 434	84 072

A nagy olvasóterem az első világháború előtt állandóan zsúfolt volt, az utolsó békeévben 93 263 olvasó 100 036 kötetet használt. A proletárdiktatúra bukása után a forgalom erősen visszaesett, 1920-ban mindössze 4727 látogatót és 7769 művet tüntet fel a statisztika. (A kötetek száma azért nőtt magasabbra

⁷⁴ KB. 1932. XI. 25-én.

⁷⁵ EK. 161/1930.

⁷⁶ 410—05/1930. VKM. rendelet.

az olvasók számához viszonyítva, mert a régi szabályzat szerint egy olvasónak általában csak egy kötetet adtak ki olvasásra. 1919 után megszűnt ez az értelmetlen rendelkezés.) Az alacsony számokat a húszas évek elején főleg a fűtési nehézségek okozták.

Később az olvasók száma erősen emelkedett, de az 1914 előtti szintet nem érte el. A két világháború közti olvasói „csúcs” 1930-ra tehető, utána a sokáig elhúzódó gazdasági krízis hatása alatt folyamatos a csökkenés 1944-ig, csupán a kölcsönzésnél találunk emelkedést.

Az olvasók száma az egyetemi hallgatók számával arányosan fogyott. Az utolsó békeévben 8000-nél többen íratkoztak be a tudományegyetemre, a húszas, harmincas évek átlagában a diákok száma 6000 alá esett. Jelentős mértékben, a felére, negyedére csökkent a medikusok száma (1913/14: 3046, 1927/28: 1539; 1934/35: 1018, 1937/38: 769!), kb. ugyanannyi teológus íratkozott be, fogytak a jogászok (a világháború előtti 3000-es szám 2400 átlagra esett), a bölcsészek száma átmeneti emelkedés után nagyjából a régi színvonalra esett vissza (1913/14: 1151, 1930/31: 1995, 1934/35: 1730, 1937/38: 1099).

A forgalom évszakok szerinti alakulása elég egyenletes. Ennek szemléltetésére nézzük meg az 1931/32 év statisztikáját. Ekkor július-augusztusban a könyvtár zárva maradt. A napi átlagforgalom a következőképp alakult:

	évi átlagban	a legforgalmasabb hónapban	a legkevésbé forgalmas hónapban
olvasóterem	221 olvasó 306 mű	329 olvasó 444 mű	102 olvasó 164 mű
folyóíratolvasó	65 „ 131 „	90 „ 169 „	42 „ 88 „
kölcsönző	41 „ 76 „	55 „ 105 „	25 „ 57 „

A leginkább és a legkevésbé forgalmas hónapok közt a kölcsönzőben és a folyóíratosztályon kb. kétszeres, az olvasóteremben háromszoros a különbség. Nagy a változás a tízes évek látogatottságához viszonyítva, mert 1913 júniusában 2319-en keresték fel az olvasótermet, míg novemberben a látogatók száma meghaladta ennek nyolcszorosát.⁷⁷

A húszas évek vége felé, az anyagi helyzet kedvezőbbre fordulásakor az Egyetemi Könyvtár igen sok és igen sokféle tudományos folyóíratra fizetett elő; e téren vezető szerepet vitt a fővárosi könyvtárak közt. Erre a fordulatra élénken reagáltak az olvasók. 1926-ban 4567 olvasó 7624 folyóíratot használt, s ez a szám 1927-re 11 990 olvasóra és 25 199 folyóíratra ugrott fel. A túlzott igénybevétel miatt 1930-ban beszüntették a napilapok olvasását, hogy ezek használói ne foglalják el a helyet a tudományos folyóíratban kutatók elől. Emiatt merült fel egy új, tágas folyóíratolvasó építésének a gondolata.

A látogatók régebben többször tettek panaszt a könyvtár ellen, nem egyszer tömegesen írták alá az ilyen természetű beadványokat. A XX. század első

⁷⁷ Az olvasótermi forgalomra bővebben l. Vértessy: Olvasótermi gondok a budapesti Egyetemi Könyvtárban. = Könyvtáros. 1966. 454—456. l.

másfél évtizedében a haladó ifjúsági mozgalmak — elsősorban a Galilei Kör — programba vették a könyvtári szolgálat javítását, reformjavaslataikat gyűléseken ismertették.⁷⁸

A Horthy-korszakból nem ismerünk ilyen megmozdulásokat. Feltételezhető, hogy ennek fő oka a haladó eszmék háttérbe szoríttasága volt, félelem attól, hogy az ilyen irányú panaszokat kommunista beállítottságúnak minősítik a felsőbb hatóságok, és ennek megfelelően járnak el a panasztevők ellen.

A hallgatók a legtöbbször azért méltatlankodtak, mert nem tudtak tankönyveket kölcsön kapni. A legtöbb tankönyvből az olvasóterembe beosztotakon kívül legfeljebb 3–4 példányt vásárolt a könyvtár, holott 80–100 is gazdára talált volna.

Komolyabb, elvi jelentőségű panaszt egyedül Nékám professzor emelt a már ismertetett referátumában. Több liberalizmust kívánt a könyvtárt használó közönség számára, kevesebb bizalmatlanságot irányukban, és utalt a Harvard egyetem könyvtárának példájára. Pasteiner válaszában előadta, hogy a legolvasottabb magyar folyóiratok egyes számai elvesztek, és hogy az értékesebb művészeti folyóiratok illusztrációit több ízben megcsonkították. Az olvasóterem egy évvel korábban revideált anyagából, ámbár az ellenőrzés a legszigorúbb volt, négy [!] kötet eltűnt. Ezért a liberalizmust — fejezte be Pasteiner mondanivalóját — „csak a közérdek határain belül lehet megvalósítani”. Válaszát a könyvtárbizottság egyhangúan tudomásul vette.⁷⁹

A könyvtár 1945 előtt nem állított fel külön tájékoztató-bibliográfiai csoportot, de ha valaki a tisztviselőkhöz fordult, készséggel kapott segítséget az általa kívánt irodalom megtalálásához.

Néha külföldről is kértek — és természetesen kaptak is — irodalomjegyzéket. Így például 1934 nyarán a következő kéréseket továbbította a posta:

A montreali egyetemről: Tobias George Smollet művei

A leeds-i Brotherton Librarytől: A magyar Brontë irodalom

A grenoble-i könyvtártól: Magyar Stendhal bibliográfia

A bajor akadémiaától: Kepler bibliográfia.⁸⁰

A könyvtárnak az 1922. évi XIX. t. c. 11. §-a közjegyzői feladatot is engedélyezett, amennyiben kimondta, hogy „az Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár által az őrizetükben levő iratokról kiállított másolatok hiteles másolatok természetével bírnak.”

A Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó Széchényi Könyvtár és az Országos Levéltár ezt a funkciót rendszeresen gyakorolta, külön szabályzatot alkotott a másolatok hitelesítésére és a hitelesítések díjazására. A felek az esetek túlnyomó részében ilyen irányú kéréseikkel oda fordultak, s ezáltal az Egyetemi Könyvtár ritkán élt ezzel a jogával.

⁷⁸ Bővebben l. Tóth A.: Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906–1914). = MKSz. 1967. 228–242. l.

⁷⁹ KB. 1932. XI. 25-én.

⁸⁰ EK. 445, 448, 449 és 624/1934.

OLVASÓI ÉS OLVASÁSI STATISZTIKA

A beiratkozott olvasók foglalkozását az alábbi táblázat tünteti fel. (Megjegyzendő, hogy minden félévre külön kellett beiratkozni, s a statisztika a két beiratkozás összegét tünteti fel.)

Foglalkozás	1922	1927	1932	1937	1942
hittudományi hallgató	32	28	62	60	74
joghallgató	282	487	1629	1594	989
orvostanhallgató	677	346	633	385	617
bölcsészhallgató	502	568	2691	1717	1706
gyógyszerész hallgató	19	13	38	45	54
műegyetemi hallgató	181	125	29	4	54
közgazdász hallgató	248	260	71	19	12
állatorvostan hallgató	13	13	4	1	3
egyéb főiskolai hallgató	32	5	—	—	—
középiskolás	172	66	30	8	39
tanárjelölt	—	68	100	45	15
ügyvédjelölt	28	22	45	20	3
köztisztviselő	138	129	172	170	194
magántisztviselő		45	86	28	69
író, hírlapíró	22	20	52	47	44
lelkész	7	6	23	17	36
magánzó	29	22	61	25	80
művész	4	29	10	5	9
tanár, tanító	127	115	311	195	358
ügyvéd	23	28	52	33	38
orvos	50	62	61	36	47
katonatiszt	20	20	32	25	29
kereskedő	4	8	3	5	17
mérnök	25	25	49	13	28
műiparos	—	17	12	9	4
munkás	7	—	—	—	—
egyéb	14	21	26	11	11
összesen	2656	2548	6282	4517	4530

A statisztikából kimaradt egy nem túl nagyszámú, de annál jelentősebb réteg: az egyetemi oktatószemélyzet. A professzorok, adjunktusok ugyanis olvasójegy váltása nélkül kölcsönözhettek, és látogathatták a tanári olvasót.

A többi olvasó számbeli és százalékos megoszlása:

év	tudományegyetemi hallgató		más egyetem hallgatója		középiskolás		egyéb	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1922	1512	56,9	474	17,8	172	6,5	498	18,8
1927	1442	56,5	403	15,8	66	2,8	637	24,9
1932	5053	80,4	104	1,6	30	0,5	1095	17,5
1937	3801	84,1	24	0,5	8	0,2	684	15,2
1942	3440	75,9	69	1,5	39	0,8	982	21,8

A táblázatból helytelen volna arra következtetni, hogy a tudományegyetem hallgatóira esik a forgalom 56,9–84,1%-a. Nyilvánvaló, hogy a beiratkozott hivatalnokok, mérnökök, ügyvédek stb. jelentős része legfeljebb évi 8–10 alkalommal kereste fel a könyvtárt, míg a bölcsészek, jogászok közt sok akadt, aki hetenkint legalább 2–3 alkalommal az olvasóterembe ment tanulni.

A kikölcsönzött könyvek és a helyben olvasott folyóiratok szak szerinti megoszlásáról nem készítettek statisztikát, ilyen csak az olvasótermi forgalomról áll rendelkezésünkre.

szak	a szakhoz tartozó művek	1921	1925	1930	1935	1940
A	teológia	64	2 155	568	396	611
B	jogtudomány	1 705	7 746	9 554	13 475	9 014
C	közgazdaság, statisztika	489	5 955	3 931	2 819	1 999
D	orvostudomány	4 296	14 660	9 116	5 412	5 989
E	természettudományok	2 010	6 780	4 632	5 196	6 143
F	filozófia, pedagógia	858	6 377	2 945	2 067	1 294
G	történelem, irodalomtörténet, művészettörténet, földrajz	2 398	12 157	13 253	13 191	9 981
H	irodalom, nyelvészet	3 284	13 825	17 672	16 048	9 463
I	vegyes	1 912	7 668	1 865	745	733
összesen		17 016	77 323	63 536	59 349	45 227

A táblázatból kiderül, hogy megszűnt az olvasóteremnek a jogászokkal való túltömítettsége, ami a múlt század végét és az első világháború előtti éveket jellemezte. Akkor a látogatók kétharmada joghallgató, jogszigorló, ügyvédjelölt és ügyvéd volt.⁸¹ Erősen csökkent az orvosi művek forgalma, és százalékos arányban egyre nő a humán tudományok iránti érdeklődés, s ez egybevág a könyvtár gyűjtőkörével. Igaz, hogy a *Hd–Hi* szakok szépirodalmat tartalmaznak, de az olvasóterem látogatói nem szórakoztató irodalmat olvastak itt, hanem az irodalomszakosok kötelező és ajánlott olvasmányait, valamint a szakdolgozatok készítéséhez szükséges egyéb szépirodalmat. A *H* szakba tartozó műveket a nyelv- és irodalomszakosok használták.

KÖLCSONZÉS

A szabályok szerint minden további megkötöttség nélkül az kölcsönözhetett, aki látogatójegyet váltott és közalkalmazott volt. Ennek az utóbbi, a magánalkalmazottakkal szemben igazságtalan megkülönböztetésnek okát a könyvvállomány védelmében kereshetjük. Kinevezett közalkalmazottat ugyanis csak súlyos vétség esetén, fegyelmi úton lehetett elbocsájtani, s így csekély kivétellel életük végéig állásban maradtak vagy nyugdíjat kaptak. Ez biztos alapul szolgált az elvesztett, vissza nem hozott kölcsönkönyv árának behaj-

⁸¹ L. Vértessy: Az EK. a kapitalizmus kibontakozása korában. = EK. Évkönyvei. IV. 153–155. l.

tására. Mások csak akkor kaphattak otthoni használatra könyvet, ha a könyv értékének megfelelő készpénzt, takarékkönyvet letétbe helyezték, vagy ha egy közalkalmazott kezességét vállalt érték, írásban kötelezte magát, hogy elvesztés esetén megtéríti a könyvtár kárát. Egyetemi hallgatók indexüket is letétbe helyezhették.

A kölcsönzési határidőt egy hónapban szabták meg, ezt, ha csak időközben valaki nem jegyezte elő a könyvet, további egy hónapra meg lehetett hosszabbítani. Egyetemi tanároknál sokszor egy évig is kölcsön voltak a kivitt művek. Általában egyszerre 4 kötetet adtak ki, de tudományos kutatóknál az ésszerűség határain belül nem korlátozták a kötetszámot.

Ezek a szabályok — ámbátor merev alkalmazásuk miatt merültek fel panaszok — általában megfelelőeknek bizonyultak. Ezt bizonyítja a kölcsönzési kimutatás, amely a helybeli használattal ellentétben a harmincas évek végén csökkenés helyett emelkedést mutat.

1928-ban egy külföldön jól bevált rendszert vezettek be. „*A jelenlegi kölcsönzési rendszer mellett kizárólag a kölcsönzők tetszésétől függ, hogy a kölcsönzési határidő lejártakor visszaszolgáltatják-e a könyveket*” — írta Pasteiner 1927. december 17-én a rektornak. Ezért javasolta, hogy azokat a könyveket, amelyeket a határidő lejártá után felszólításra sem adnak vissza, a könyvtár küldönccel hozassa haza. Ebből a célból 2650 pengőért vásároljanak egy szekrényes oldalkocsis motorkerékpárt, és az egyik raktáros ezzel szállítsa a könyveket kötetenkint 20 fillér térítési díj ellenében.⁸²

Fináczy rektor hozzájárult a javaslatához,⁸³ és ettől kezdve tíz évig ezen az úton kerültek vissza a nótórius késedelmeskedők könyvei. Az egyetemi tanárok egy része és más idősebb emberek szívesen fizették meg ezeket a 20 filléreket az általuk kölcsön vett művek hazaszállításáért is. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ részére bérfuvarozást is vállalt a könyvtár. A havi bevétel 120–140 pengőt tett ki, ez fedezte a fenntartási költségeket, kb. havi 30 pengőt (benzin, adó, biztosítás), az időnkinti javításokat, valamint a délutáni különmunkában dolgozó raktárosoknak, a motor vezetőinek a különmunkadíját, 60 pengőt.

A motor 1938-ban nagyon elkopott, generáljavításra kellett volna küldeni. A könyvtár inkább eladta, és helyette a szállításra egy kisautót akart venni. Ez azonban a háborús veszély fokozódása miatt elmaradt, és ezzel együtt megszűnt a könyvek házhoz, illetve a könyvtárba való szállítása is.⁸⁴

A román megszállás után, a postaforgalom helyreálltával megkezdődött a vidékre való kölcsönzés. Elsőnek a zalaegerszegi gimnázium által kért műveket adták fel 1920. február 3-án. Ettől kezdve a könyvtárközi kölcsönzés élénk lett, noha a világháború előtti szintet sohasem érte el.

A külföldi kölcsönzés később indult meg. Elsőnek, 1920 végén a csehszlovák kormány küldött a külügyminisztériumnak átiratot a viszonzosság elvén alapuló kölcsönzés ügyében. A minisztérium úgy nyilatkozott, hogy kíváncs

⁸² EK. 973/1927.

⁸³ EK. 12/1928.

⁸⁴ A motorra vonatkozó dolgok Rózsa Kálmán szóbeli közlése alapján.

ilyen egyezmény kötése, de a forgalom bizonytalansága és az általános külpolitikai viszonyok miatt egyelőre nem hajtható végre. A könyvtárbizottság hasonlóképp vélekedett.⁸⁵ Így legelőször a bécsi egyetemi és nemzeti könyvtárral való kölcsönzési csereviszonyt állították helyre Szekfű Gyula kezdeményezésére. Az 1922. december 2-án kötött megállapodás szerint a könyveket a bécsi magyar, illetve a budapesti osztrák követség veszi át díjtalan szállítás céljából.⁸⁶ Később más osztrák, német, cseh, lengyel, francia könyvtárak is bekapcsolódtak a kölcsönzésbe.

1925-ben 20 hazai és 4 külföldi könyvtár kért kölcsön az Egyetemi Könyvtártól, ez pedig 1 hazaitól és 4 külfölditől. A külfölddel való kölcsönzés 1926-tól az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ közvetítésével történt.

A vidéki forgalmat lényegesen csökkentette az egyetemi tanácsak az 1931 november 11-i ülésén hozott határozata. Eszerint *„vidékiek könyvkölcsönzés esetében minden kikölcsönzött kötet után 50 fillért, valamint a felmerülő posta- és egyéb költségeket kötelesek a könyvtár pénztárába befizetni.”* Ezeket az utánvételt behajtott díjakat a vékony pénzü vidéki intelligencia jelentős része — állástalan diplomások, kezdő tanárok, órabéresek stb. — csak nehezen tudta megfizetni, s inkább lemondott a Budapestről kikölcsönözhető tudományos könyvekről.

VI.

AZ EGYETEM KÖZPONTI ÉS INTÉZETI KÖNYVTÁRAINAK KAPCSOLATA

A központi könyvtár és az intézeti, szemináriumi könyvtárak közt szerves kapcsolat nem állt fenn, az utóbbiak nem kaptak, de nem is igényeltek az előbbitől szakmai tanácsokat, módszertani utasításokat. Amikor azonban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elrendelte 1928-ban, hogy a régi, az értékeket a devalválódott korona-összegben feltüntetett alapleltárakat újra kell értékelni, akkor a gazdasági hivatal az Egyetemi Könyvtárat kérte fel erre a munkára. Fitz József vezetésével Moravék Endre, Gáspár Ilona és Bánrévy György végezte el a klinikai és szemináriumi könyvtárak értékelését, s erről részletes, az általuk javasolt összegeket indokoló jelentést készítettek.⁸⁷

Pasteiner az egyetemi könyvtárakról tartott előadásában fontosnak mondta, hogy azok akik *„az intézetek és szemináriumok könyvtárait kezelik, az illetékes egyetemi könyvtárakban rövid gyakorlatot szerezzenek. Ezáltal biztosíthatnák az említett könyvtárak szakszerű kezelése.”*⁸⁸ Arról viszont nincs tudomásunk, hogy ennek az óhajnak a megvalósítását a könyvtárbizottság, az egyetemi tanács, a kultuszminisztérium vagy más fórum előtt szorgalmazta volna.

⁸⁵ KB. 1921. II. 22-én.

⁸⁶ VKM. 29 128/1923. IV. sz. rendelete, EK. 305/1923.

⁸⁷ VKM. rendelet: 39 547/1928, az értékelések: EK. 581/1928, a gazdasági hivatal kérése: EK. 575/1928.

⁸⁸ Pasteiner Iván: Az egyetemi könyvtárak. = MKSz. 1937. 7. 1.

Ismételten felmerült az a terv, hogy az összes egyetemi tulajdonban levő könyvvállományról készüljön egy központi katalógus, mert „*ez a tudományos kutatást megkönnyítené, és az egyes intézetek könyvbeszerzésének gazdaságosabbá és tervszerűbbé tételét elősegítené*”, s emellett a szemináriumok revideálatlan könyvanyaga szakszerűen fel lenne dolgozva. Az Egyetemi Könyvtár ajánlotta, hogy az anyagnak a központi egyetemi katalógus részére történő lemásolásáról gondoskodik, de a katalogizálatlan anyag feldolgozásának költségeihez az illető szemináriumoknak hozzá kell járulni. Ilyen tartalmú levelet kapott Szladits Károly jogi dékán 1932-ben azzal a kéréssel, hogy a javaslatot terjessze a kar elé.⁸⁹ A terv nem valósult meg.

Három évvel később a könyvtárbizottságban Angyal Pál elnök javasolta, hogy a jogi kar gyakornokai két példányban készítsék el a kari intézetek könyveinek címfelvételét, s úgy vélte, hogy ugyanezt kellene csinálni a bölcsészkar szemináriumaiiban. Ilyen irányban kellene utasítani az ott dolgozó ideiglenes gyakornokokat. Erre — szerinte — főleg a több példányban történő beszerzések elkerülése miatt lenne szükség.⁹⁰

A gyakorlatban csupán egy félig-meddig központinak nevezhető katalógus készült a nemzetközi jogi intézet felállítását után, az intézet, az Egyetemi Könyvtár és az Országgyűlési Könyvtár nemzetközi jogi tárgyú műveiről. E katalógust nem elvi megfontolások, hanem az a gyakorlati cél hozta létre, hogy az új egyetemi tanszéken könnyen tudjanak tájékozódni arról, hogy hol találják meg az őket érdeklő könyveket, és hogy tudják: a meglevők mellé milyen új műveket kell beszerezni. Erre a feladatra a Bibliográfiai Központ anyagi támogatást adott.⁹¹

Szorosabb kapcsolat csak a központi és az orvoskari könyvtár közt létesült, az utóbbi kezelését egy időben a központi könyvtár két tisztviselője látta el, 1927 elején Bisztray Gyula és Orbán József, majd Bisztray helyét Speneder Andor foglalta el. A kari könyvtár gazdag anyaga azonban állandó tisztviselőt igényelt, s ezt az igényt az Egyetemi Könyvtár erőteljesen támogatta.⁹²

Az orvoskari könyvtár nemcsak tisztviselőt, hanem folyóiratokat is kapott Balogh Ernő professzor kérésére letétképp, hosszabb időre, tíz évre, hogy ezeket az orvoskar tanárai ott tudják használni. Pasteiner — állítása szerint — a kérés eldöntése előtt statisztikát készített arról, hogy a külföldi orvosi periodikákat mennyit használják. Kiderült, hogy ha a folyóiratok előfizetési árát elosztjuk az évi használat eseteivel, akkor egy olvasó által történő egyszeri használat átlag 1 pengő költséget okoz, míg az egyéb folyóiratok egyszeri igénybevétele 3–4 fillérbe kerül. Ezért a gyakoribb használat érdekében hozzájárult az orvoskar kérelmének teljesítéséhez azzal a feltétellel, hogy az Egyetemi Könyvtár látogatójegyével a kari könyvtárban bárki olvashassa ezeket. (A kari könyvtárt csak az orvoskar oktatói használhatták.)⁹³

⁸⁹ EK. 760/1932.

⁹⁰ KB. 1935. VI. 4-én.

⁹¹ Jelentés 1933/34-ről.

⁹² EK. 66/1928.

⁹³ Pasteiner i. m. 10. l.

A szemináriumok néha részesedtek a központi könyvtár duplumaiból, de a fordított esetre is akad példa. 1933-ban az Esztétikai Gyűjtemény anyagából kapott az Egyetemi Könyvtár 258 kötetet, nagyobbára hiányzó magyar disszertációkat.⁹⁴ Duplumokat egyébként a vidéki egyetemi könyvtáraknak is küldtek, így a pécsinek a húszas évek elején egyszerre 1922 tételt.⁹⁵

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉS A MAGYAR KÖNYVTÁRÜGY

A különböző könyvtárak közti együttműködés szükségességének érzése csupán a legnagyobb beszerzési nehézségek idején merült fel. 1920. május 17-én a budapesti könyvtárak közös értekezletet tartottak. Ezen megállapodtak a párhuzamos rendelesek megszüntetésében, és memorandumot intéztek Korányi Frigyes pénzügyminiszterhez. Kérték, hogy biztosítsa a legszükségesebb folyóiratok beszerzéséhez igényelt összeget, 838 374 koronát, mert *„brazánk sokkal szegényebb, semhogy most, midőn romokban heverő gazdaságunk és meggyengült kultúránk újjáépítését lázas munkával kell megindítanunk, a további szellemi elszigeteltség fényűzését magának megengedhetné.”*⁹⁶ A megjelölt összegből a Széchényi 100, az Akadémiai 60, az Egyetemi 300 és a Műegyetemi 175 ezer koronára tartott igényt. Ennek csak töredékét kapták, ezt is késve, amikor már jóval kevesebbet ért.

Egy esztendővel később újabb rendkívüli összejövetelt tartottak, mert az Európai Diákségítő Akció vállalkozott arra, hogy a legsürgősebben igényelt idegen nyelvű könyveket és folyóiratokat megszerzi Magyarországnak.⁹⁷

Az Akadémia igazgató tanácsa 1934-ben egészen másfajta akciót indított el. Kíváncsún tartotta, hogy a trianoni békével elszakított területen 1918 és 1934 közt megjelent, komolyan számba vehető tudományos és szépirodalmi művek legalább egy budapesti nyilvános könyvtárban meglegyenek. Ezzel kapcsolatban a Széchényi Könyvtár 25 intézményt megkérdezett: milyen profilú művek beszerzésére vállalkoznak? Csak 16 könyvtár adott választ, ebből 4 nemleges volt. Az Egyetemi Könyvtár vállalta a Csehszlovákiában és Romániában megjelent angol, francia és német nyelvű történelmi, irodalmi, valamint a társadalmi, gazdasági és jogi életre vonatkozó nyomtatványok gyűjtését.⁹⁸ Az akciónak nem lett folytatása, nem állapodtak meg semmiféle közös beszerzési programban.

Az 1935-ben alakult Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete 1936-ban tartott kongresszusának záróülésén Pasteiner Iván hangoztatta, hogy a könyvtáraknak teljesítőképességeik fokozása érdekében együttműködésre kell törekedniök, beszerzéseiket racionalizálni kell. *„A legelső lépés, hogy az azonos gyűjtésű körrel bíró s egyetemes jellegű tudományos könyvtáraink — tehát a*

⁹⁴ EK. 365/1933.

⁹⁵ EK. 896/1922.

⁹⁶ EK. 537/1920.

⁹⁷ EK. 445/1921.

⁹⁸ Kérdés: 181/1934 OSZK., válasz: EK. 726/1934.

Széchenyi, Akadémiai, Fővárosi, Parlamenti és a budapesti Egyetemi könyvtáraknak — gyűjtési köre összehangoltassék.”⁹⁹

A kívánság elhangzott, nem először és nem is másodszor, de a több mint félszázados probléma megoldására 1945 előtt még ennek „a legelső lépés”-nek a megtevése érdekében sem történt semmi.

A könyvtárak közös feladata lett volna a könyvtárosképzés. A Horthy-korszak idején, jöllehet felsőbb szinten ennek érdekében semmit sem tettek, mégis két jelentősebb tanfolyamról van tudomásunk. Az egyiket 1928-ban rendezte az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Előadói közt megtaláljuk a Bibliográfiai Központ, az Egyetemi, Fővárosi, Széchenyi Könyvtár tisztviselőit, Dávid Antalt, Enyvvári Jenőt, Fitz Józsefet, Nyireő Évát, Nyireő Istvánt stb. A legtöbb órát Prohászka Lajos tartotta a katalogizálásról. A programon az előadásokon kívül könyvtárak, nyomdák látogatása szerepelt, és a fővárosi könyvtárakban nem dolgozó hallgatók be lettek osztva az Egyetemi Könyvtár tisztviselői mellé gyakorlati munkára.

A tanfolyam márciusban kezdődött és júniusig tartott. Kb. 20–25 résztvevője lehetett, köztük fiatal, kezdő könyvtárosok, vidékiek is, ezenkívül olyanok, akik éppen e tanfolyam révén szerettek volna könyvtárakban elhelyezkedni. Tandíjat nem kellett fizetni, bizonyítványt nem kaptak a résztvételtől.¹⁰⁰

A másik tanfolyamot 1937. február 1–március 22. közt a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete rendezte 23 különböző könyvtárban dolgozó 82 hallgatóval. 15 tárgyból pontosan 100 elméleti óra volt, ebből 21 jutott a katalogizálásra (Goriupp Alisz tartotta) és 14 a szakrendszerek ismertetésére (Gulyás Pál). A résztvevők 2 hétre a Széchenyi, illetve a Fővárosi Könyvtárba, további két hétre pedig az Egyetemi Könyvtárba, illetve a Technológiai Intézet könyvtárába lettek gyakorlatra beosztva. 70-en tettek sikeres záróvizsgát, és kaptak oklevelet.¹⁰¹ A tanfolyamot a következő évben azonos tanrenddel megismételték.

Az Egyetemi Könyvtár a Horthy-korszakban is sok nehézséggel küzdött, mint négy évszázados múltja alatt olyan sok esetben, de ezek nagy részével sikerült megbirkóznia. Tevékenységében lehet hibákat találni, de eredményeket is. Utalok itt elsősorban a raktárátépítésre, az elmaradt háborús folyóirat-évfolyamok pótlására. Noha gyűjtési körét a humaniorákra korlátozta, igen sok tudománysszakhoz tartozó külföldi könyvet és folyóiratot szerzett be. E téren egyik könyvtár sem versenyezhetett vele.

1935-ben a fővárosi könyvtárak közül az alábbiak beszerzése haladta meg az évi 2000 kötetet:

Országos Széchenyi Könyvtár	25 672 kötet
Fővárosi Könyvtár	16 443 „
Egyetemi Könyvtár	9 882 „

⁹⁹ A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. I. Bp., 1937. 10. l.

¹⁰⁰ A tanfolyam egyik résztvevőjének, Neményi Istvánnénak szóbeli közlése alapján. Az EK. irattárában erre vonatkozóan egyetlen aktát sem találtam.

¹⁰¹ Részletesebben Asztalos Miklós beszámolójában. = A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok évkönyve. I. Bp., 1937. 43–48. l.

Magyar Tudományos Akadémia	8 429 kötet
Országgyűlési Könyvtár	5 391 „
Statisztikai Hivatal könyvtára	5 368 „
Ráday Könyvtár	5 157 „
Műegyetemi Könyvtár	2 611 „
Mezőgazdasági Múzeum	2 064 „ ¹⁰²

E számok értékelésénél ne feledjük el, hogy a Széchényi, az Akadémiai, az Országgyűlési Könyvtár és a Statisztikai Hivatal kötelezpéldányokat kapott, gyarapodásuk java innen származik. A Széchényi Könyvtár 25 672 kötetének túlnyomó része aprónyomtatvány, beszerzési keretét olyan alacsonyan szabták meg, hogy még a szoros gyűjtőkörébe tartozó hungarikákat is csak korlátozva rendelhette meg. Az Akadémia a kötelezpéldányokon kívül csereképp megkapta a külföldi akadémiák kiadványait, de rendelésre jóformán semmi pénzzel sem rendelkezett. A Fővárosi Könyvtár — közművelődési funkciójához híven — elsősorban magyar szépirodalmi és ismeretterjesztő könyveket vásárolt. A Ráday Könyvtár átlagos gyarapodása elég alacsony volt, 1935-ben csak egy nagyobb adomány duzzasztotta ilyen magasra. A Műegyetemi Könyvtár, az Országos Levéltár, a Technológiai Intézet, a Természetudományi Társulat, a Földtani Intézet és sok egyéb könyvtár szakkönyvtárként működött, a műszaki és természettudományokra, illetve ezek egy részére terjedt ki a profilja.

Így az Egyetemi Könyvtárnak sikerült megtartania különleges helyzetét a magyar könyvtárhálózatban. Nem egy egyetemi könyvtár volt csak a sok közül; az egyetemi tanárok és hallgatók könyvigényeinek kielégítése mellett a legáltalánosabb jellegű tudományos könyvtárunk maradt.

BEFEJEZÉS

1944-ben, amikor a háború egyre jobban közeledett a fővároshoz, egyre kevesebben keresték fel a könyvtárt. Május folyamán az olvasóterem látogatottsága napi átlagban 22 főre csökkent. Június 3-ától végleg bezáródott a látogatók előtt az intézmény kapuja.

Amikor megkezdődött Budapest ostroma, az épület nem maradt üresen. A szolgálati lakással bíró igazgatón, kapuson (Koródi) és fűtőn (Börcs Gyula) kívül több dolgozója családjával együtt ide költözött (Domanovszky, Mátrai, Szandtner, Rózsa, Dömötör, Kovács József). Elhatározásuk egyaránt szolgálta egyéni és családi érdeküket — a harci események idején a vastag falak maximális biztonságot nyújtottak — és a könyvtár védelmét, hiszen egy esetleges tűz esetén többen tudták volna oltani a lángokat, többen tudták volna biztonságba helyezni az esetleg veszélyeztetett állományrészt.

Az ostrom alatt két kisebb repülőbomba a vasbetonfödémet áttörte, és kb. 600–800 kötetet részben megrongált, részben megsemmisített. Az ablakok

¹⁰² Magyar statisztikai évkönyv. 1935. Bp., 1936.

tábla nélkül maradtak, a nagy olvasóterem kettős üvegteteje szilánkokra tört, a tető nélküli terem átázott, s az alatta fekvő előcsarnok sgraffittói átnedvesedtek. Néhány kisebb gránát is érte az épületet, az egyik az olvasóterem néhány freskóját rongálta meg. Mindez azonban csak kisebb kárnak minősíthető, a falak és velük együtt az állomány túlnyomó része sértetlen maradt. Szerencse, hogy a kiürítésre, az értékes könyvek nyugaton való „biztonságba helyezésére” nem került sor. A minisztérium ugyan kíváncsúnak tartotta, hogy a legnagyobb értékeket szállítsák el a Dunántúlra — elsősorban a Nemzeti Múzeum birtokában levő Lengyelre gondoltak —, de az egyetem nem adott ki erre vonatkozóan határozott utasítást, és a könyvtár vezetősége biztonságosabbnak találta az óvóhelyen való elhelyezést.¹⁰³

1945. január 17-én az utolsó fasiszta csapatok is elhagyták Pestet, és egy hónappal később az egész főváros felszabadult. Újra megindult az élet.

A Budapesti Nemzeti Bizottság első teendői közt, jóval az új kormányinak a fővárosba költözése előtt, intézkedett a könyvtárról. Február 21-én Pasteiner Ivánt felmentette az igazgatói tisztségtől, és Mátrai László könyvtárnokot bízta meg azzal a feladattal, hogy az új idők követelményeinek megfelelően újjászervezze az intézményt. Ez az intézkedés megfelelt a könyvtár haladó hagyományainak is, amennyiben a hivatalnok-igazgató után ismét olyant helyezett ebbe az állásba, aki a könyvtárosság mellett aktívan foglalkozott tudománnyal, mégpedig filozófiával.

A régi munkatársak közül néhányan, akiket katonának hívtak be, hiányoztak. Soltész János eltűnt a fronton, Hesz Kálmán alakulatával együtt nyugatra távozott, Haraszthy Gyula pedig hadifogságba került. A többség azonban itt maradt, és megkezdte a munkát. Az Egyetemi Könyvtár nyitotta ki elsőnek a kapuit azok előtt, akik a kirabolt, összelőtt, nyomorgó fővárosban olvasni, tanulni, kutatni akartak.

DIE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK IN DER HORTHY-ÄRA

(Zusammenfassung)

Nach dem Sturz der Ungarischen Räterepublik von 1919 geriet die Universitätsbibliothek in eine schwierige Lage. Mehrere der Angestellten wurden entlassen, die Gehälter der übrigen schrumpften ein, die Arbeitsdisziplin verschlechterte sich, und die Bibliothek erhielt infolge der Inflation noch Jahre lang selbst für die nötigsten Investitionen kein Geld. Der Direktor, der alternde Literaturhistoriker Zoltán Ferenczi (1857—1927), der seit 1899 die Bibliothek leitete, konnte in dieser Lage seine Aufgaben nicht bewältigen. Er liess sich in 1926 pensionieren. Sein Nachfolger wurde Iván Pasteiner, der erste Direktor, der selbst kein Gelehrter war. Er verfügte jedoch über gute Verbindungen, die er sorgfältig hegte und pflegte, was nicht nur für seine Karriere, sondern auch für die Bibliothek von Nutzen war. Zum grössten Teil ist es ihm zu verdanken, dass die Universitätsbibliothek im Verhältnis zu den übrigen ungarischen Bibliotheken einen bedeutenden Beschaffungskredit erhielt.

¹⁰³ Állítólag a könyvtár utasítást kapott, hogy legértékesebb anyagát — köztük a Corvinákat — küldje vidékre. A könyvtár látszólag teljesítette a parancsot, és két ládát elküldött, de bennük Corvinák helyett értéktelen XX. századi nyomtatványok voltak. Erre vonatkozóan azonban biztos adatot nem találtam. A két láda elpusztult, tartalmuk nem érkezett vissza.

Die Zahl der Angestellten war ziemlich niedrig, sie wechselten oft, und es zeigt ihre Bildung, ihr Talent, dass viele unter ihnen anderswo hohe Stellungen erlangten, und als Professoren und Forscher namhaft wurden.

Eine der Hauptsorgen bildete der Platzmangel im Büchermagazin. Am Anfang suchte man dem dadurch abzuweichen, dass man früher leerstehende Räume mit Gestellen versah; seit 1935 nahm man einen Magazinumbau vor. Die 7 m hohen Säle wurden in drei Etagen geteilt und mit modernen, Schlick—Vajda-Gestellen versehen, und dadurch wurde das Fassungsvermögen der Magazine verdreifacht.

Die Einnahmen schwankten bedeutend. Am Anfang der Zwanziger Jahre blieb der Kredit für Bücher- und Zeitschriftenbeschaffung unter dem halben Prozent des Vorkriegskredits. Das grösste Kreditvolumen wurde im Lehrjahr 1929/30 erreicht, mit einer Summe von über 100 000 Pengő.

Die Bibliothek hörte in der Horthy-Ära mit dem Sammeln der technischen Literatur gänzlich auf, und die Beschaffung von medizinischen und naturwissenschaftlichen Werken wurde stark reduziert. In erster Linie kaufte die Bibliothek geschichtliche, philosophische, desweiteren linguistische und literaturwissenschaftliche Werke. Abweichend von der vorhergehenden Periode reichten die einzelnen Fakultäten — mit Ausnahme der theologischen — keine Wunschlitten ein. Dadurch zeigten sich in der Planmässigkeit der Beschaffungen einige Mängel, der Ankauf von manchen wichtigen Werken unterblieb.

Während des I. Weltkrieges und der Inflationszeit erlahmte die Pränumeration auf ausländische Zeitschriften und Serialwerke. Die Bibliothek hat deshalb für die Jahre 1929/30 die Anschaffung der Einzeltitel auf ein Minimum reduziert, und all ihr Geld für die Behebung der Zeitschriftenmängel ausgegeben, selbst Schulden machte sie zu diesem Zweck.

Infolge einzelner grösserer in- und ausländischer Hinterlassenschaften und anderer Geschenke grösserer Sammlungen zeigte der Zuwachs hinlänglich der Quantität starke Schwankungen. Nach 1925 betrug die Durchschnittszahl der Anschaffungen jährlich 8—10 000 Bände, das Maximum wurde im Studienjahr 1933/34 erreicht, und betrug 19 909 Bände.

Der Grundkatalog wurde mit grosser Sorgfalt verfertigt. Die Genauigkeit der Aufnahmen hat sich im Laufe der Jahre gesteigert, und es wurde auch mit der Rekatalogisierung der alten Bestände begonnen. Der Fachkatalog konnte aber zur Literaturforschung nicht gut gebraucht werden, da er aus zu grossen Fachabteilungen bestand. Bis zum Beginn der Dreissiger Jahre häuften sich z. B. im Fach der Geschichte ohne weitere Gliederung 35 000 Zettel an! Die Bibliothek begann, statt auf ein neues System überzugehen, in 1932 mit der Reformierung des alten, indem Unterfächer geschaffen wurden, um den Katalog brauchbarer zu machen. Dies brachte zwar einige Besserung, stand aber in keiner günstigen Proportion zur aufgewandten Arbeit, denn in grössten Teil der neuen Unterfächer gab es auch weiterhin schwer übersehbare Mengen von Zetteln. Diese Lage wurde zum Teil durch das Aufstellen eines geographischen Katalogs geändert. Der geographische Katalog gab dem Leser Aufklärung in all den Fällen, wo das gesuchte Werk irgendeine Beziehung zu einem geographischen Begriff hatte.

Die Benutzung steigerte sich von 1919 bis 1930 ziemlich stark, von da an verminderte sie sich allmählich bis zum Ende der Ära, parallel mit der Verminderung der Hörerschaft. Die Spitze stellte das Lehrjahr 1930/31 dar mit 86 434 Besuchern und 150 096 benützten Werken. Die grosse Mehrzahl der eingeschriebenen Leser (in 1937 84%) gehörte zu den Hörern der Universität.

Die Bibliothek hat in der Horthy-Ära, obwohl sie ihr Sammelgebiet hauptsächlich auf die Humaniora beschränkte, doch Bücher aus den verschiedensten Fachgebieten gekauft. Sie war nicht nur eine Universitätsbibliothek, schlechthin sondern diejenige wissenschaftliche Bibliothek Ungarns, die die grösste Anzahl von ausländischen Büchern anschaffte und das allgemeinste Sammelgebiet aufwies.

Sie hat ihren Bestand während des zweiten Weltkrieges nicht ins Ausland evakuiert. Es konnte die Belagerung von Budapest ohne bedeutende Verluste überstanden werden, und nach der Befreiung öffnete die Universitätsbibliothek ihre Tore als erste unter den Bibliotheken der Hauptstadt.